

JOURNAL of SOCIAL and HUMANITIES SCIENCES RESEARCH (JSHSR)

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Received/Makale Geliş 22.03.2021
Published /Yayınlanma 27.05.2021
Article Type/Makale Türü Research Article

Citation/Alıntı: Morkoç, A. (2021). Azerbaycan'da Kızıl Kırgın Kurbanı Seyid Hüseyin ve Edebi Faaliyetleri. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 8(69), 1152-1173.
<http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2439>

Doç. Dr. Ayvaz MORKOÇ

<https://orcid.org/0000-0002-9470-9656>

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Manisa / TÜRKİYE

AZERBAIJAN'DA KIZIL KIRGIN KURBANİ SEYİD HÜSEYİN VE EDEBİ FAALİYETLERİ

SEYİD HUSAYN, ONE OF THE VICTIMS OF THE RED MASSACRE IN AZERBAIJAN, AND HIS LITERARY ACTIVITIES

Issue/Sayı: 69

Volume/Cilt: 8

jshsr.org

ISSN: 2459-1149

ÖZET

Sovyetler Birliği'nde ağırlıklı olarak 1937-1939 yılları arasında sürdürülen imha siyaseti sebebiyle Türk dünyasına mensup edip, gazeteci, fikir adamı ve diğer meslek gruplarından on binlerce şahıs "pan-Türkist", "pan-İslamist", "karşı devrimci", "rejim muhalifi", "milliyetçi", "halk düşmanı" gibi suçlamalarla kurşuna dizilmiştir. Bu uygulama o derece ileri götürülmüştür ki öldürülen ediplerin adını anmak dahi büyük suç kabul edilmiştir. Kızıl kırgın kurbanlarının eş ve çocukları "rejim düşmanının akrabası" oldukları gerekçesiyle benzer cezalara çarptırılmıştır. Sovyet ideolojisini benimsemeyen tüm şahısların yok edildiği bu soykırıma "kızıl terör", "kızıl kırgın" gibi isimler verilir. 1930'lu yıllarda en katı şekilde uygulanan zulüm ve sindirme politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan tutuklama, sürgün ve katliamlar Azerbaycan'da milli direnişi tamamen ortadan kaldırmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı eserleriyle ün kazanan tenkitçi, hikayeci, pedagog ve gazeteci Seyid Hüseyin Sadıq (Hüseyin Mir Kazımoğlu Sadıq) Sovyet dönemi repressiya yıllarındaki kızıl kırgın kurbanlarındandır. Yirminci yüzyılın başlarında edebi tenkidin dikkat çeken temsilcilerinden biri yine Seyid Hüseyin'dir. O, halkın eğitimine, yeni okulların açılmasına, ders kitaplarının hazırlanmasına ve öğretmen kadrolarının yetiştirilmesine hususi dikkat çekmiş, bu konuda büyük gayret göstermiştir. Seyid Hüseyin, titiz bir tenkitçi olarak eserleri değerlendirirken önyargıya ve düşmanca tutumla yapılan eleştiriye karşı çıkar. Çağdaş Azerbaycan hikayeciliğinin gelişim çizgisi incelenirken Seyid Hüseyin'in kendine özgü bir yeri olduğu görülür. Müellifin 1920'li yılların sonundan başlayıp 1930'lu yılların ortasına kadar matbaa yüzü gören hikayeleri Azerbaycan edebiyat dünyasında ses getirir. Günümüzde kıymetini hala koruyan eserleri Seyid Hüseyin'in ülkede "hikaye ustası" sıfatıyla anılmasına vesile olur. Hanımı Azerbaycan istiklal şairesi Ümmügülsüm Sadıqzade de dahil olmak üzere Seyid Hüseyin'in ailesinden toplam 13 şahıs kızıl kırgın kurbanı olmuş ve kurşuna dizilerek hayatını kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kızıl kırgın, repressiya, Seyid Hüseyin, Azerbaycan edebiyatı, edebi tenkit.

ABSTRACT

In the Soviet Union, mainly due to the ongoing destruction of the politics between the years 1937-1939, belonging to the Turkic world and journalist, idea man, and tens of thousands of other professions party "panturkist", "pan-Islamist", "counter-revolutionary", "the opponents of the regime", "nationalist", "public enemies" were executed on charges such as. This practice has been taken so far that even commemorating the names of the murdered wises has been considered a great crime. The wife and children of the victims of the Red Cross have been sentenced to similar sentences on the grounds that they are "relatives of the enemy of the regime." This genocide, in which all persons who did not adopt Soviet ideology were destroyed, is called "red terror", "red resentment" and "representation". The ban, arrests, deportations, and massacres that emerged as a result of the most strict policies of persecution and intimidation in the 1930s completely eliminated the National Resistance in Azerbaijan. 20. Tenkitçi, storyteller, pedagog, and journalist Seyid Hüseyin Sadıq, who became famous for his works written in the first half of the century, (Hüseyin Mir Kazımoğlu Sadıq) is one of the red offended victims of the Soviet era, also called representsiya. One of the notable representatives of literary criticism in the early twentieth century was a gain Sayyed Hussein. He valued the education of the people, the opening of new schools, the preparation of textbooks, and the training of teacher cadres, and made great efforts in this regard. As a meticulous critic, Seyid Hussein opposes prejudice and criticism with a hostile attitude when evaluating works. As the development line of Contemporary Azerbaijani storytelling is examined, it is seen that Seyid Hussein has a unique place. The author's stories, starting from the end of the 1920s and seeing the face of the printing press until the mid-1930s, bring a voice to the Azerbaijani literary world. His works, which still retain

their value today, are instrumental in the commemoration of Seyid Hussein as the “story master” in the country. A total of 13 people from Seyid Hussein's family, including his wife, Azerbaijani independence poet Ummugulsum Sadiqzadeh, were victims of red resentment and died by being shot.

Keywords: Red massacre, repressia, Seyid Hussein, Azerbaijani literature, literary criticism.

1. GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarında Avrupa’da insan hakları gelişip siyasi rejimler daha demokrat bir görünüm kazanırken, Rusya dünyadaki en katı despotizmi temsil eden ülkeler arasındaydı. Toplumla ilişkileri son derece kötü olan Çarlık hükümeti, boyunduruğu altında zorla tuttuğu halklara insanlık dışı muamele yapıyordu. Askeri devlet görünümündeki Rusya’da bilhassa köylülerin durumu içler acısıydı. 1828 yılında tamamlanan işgalin ardından Kafkasya ve Azerbaycan’da hayat, Rusya eliyle süratle değiştirilmekteydi. Bu dönem öncesinde Rus köylüsüne göre her bakımdan daha iyi durumda bulunan Azerbaycan Türkleri, işgalin ardından kendi toprakları üzerindeki mülkiyet haklarını yitirmişti. “Toprak kölesi” durumuna düşürülen halk, ekonomik yönden kötü durumda bulunan Rus “mujikler” ile aynı seviyeye indirilmişti. Azerbaycan’da Rus istila ve sömürgeciliğine karşı yürütülen mücadele beklenen neticeye ulaşmaktan uzaktı. Ancak zaman zaman ortaya çıkan isyan hareketleri halkta bağımsızlık ve özgürlük umudunu canlı tutuyordu. Avrupa’da ortaya çıkan fikir akımlarının bir sonucu olarak hürriyetçi ve demokrat düşünceler zamanla Rusya’yı da etkisi altına almaktaydı. Ülkede 1905 yılında gerçekleşen Meşrutiyet hareketinin ardından ortaya çıkan kısmi serbestlik havası halkta umutların yeniden yeşermesine zemin hazırlıyordu. Uzun zamandan beri Türkler arasında gizli olarak varlığını sürdüren fikirler, artık açıkça dile getirilmekteydi. Edebi ve siyasi faaliyetler artıyor, toplumsal yenileşme fikri halkta karşılık buluyordu (Akpınar, 1990: 84-85).

Sovyet yönetiminin 1920 yılında Azerbaycan’da idareyi ele geçirmesinin ardından toplum hayatında büyük değişiklikler görüldü. Türk dünyası için Çarlık rejiminden pek de farklı olmayan despotik idarenin tahakkümü ile ülkedeki insanların dünya görüşü ve sanat anlayışı yeniden şekillendi veya zorla şekillendirildi. Sovyet yönetiminin baskıcı bir karaktere sahip olduğu ve farklı fikirlere hayat hakkı tanımadığı kısa süre içinde ortaya çıktı. 1920 yılından itibaren, Azerbaycan Türk halkının yalnızca yaşayış tarzı ve yönetim biçimi değişmekle kalmadı, Azerbaycan toprakları içinde görev yapan yönetici ve bürokratlar da bilinçli biçimde değiştirildi. İdareci pozisyonunda bulunan Türkler, önceden hazırlanan büyük planın gereği olarak pasifize edilerek, arka plana itildi. Ruslar ve bilhassa Azerbaycanlı Ermeniler kilit konumdaki vazifelere atanmaya başladı. Böylece Ermeniler Azerbaycan’a tamamen egemen oldular. En baştan beri Türklerle karşı düşmanca tavır takınan idareciler, ilim adamı, şair, yazar, sanatkar, gazeteci ve öğretmen gibi binlerce aydını mesnetsiz iddialarla ölüme gönderdiler. Aynı şekilde 1930’lu yıllardaki kolektifleştirme uygulamaları sırasında Türk ve Müslümanlardan on binlerce insan yok edildi. Totaliter rejimin hükümran olduğu bu yıllarda edebiyat vadisinde şaheserlerin ortaya çıkması mümkün olmayacaktı. Bu sebeple Azerbaycan edebiyatında yüksek değer taşıyan eserlere ulaşmak için 10-15 yıl kadar beklemek gerekecekti (Morkoç, 2019: 159; Akpınar, 1994:74).

Azerbaycan toprakları Ruslar tarafından tam olarak kontrol altına alındıktan sonra sömürgeci politika doğrultusunda Sovyetleştirme için yoğun faaliyetler başladı. Sovyet ideolojisine uygun yeni bir toplum meydana getirmek için tepeden inme direktiflerle köklü değişikliklere girildi. Bilhassa 1920 yılından sonra hürriyet, istiklal, milli birlik, Türk birliği gibi fikirleri dillendiren, bu mevzularda eser veren aydınlar mahkeme ve hapis kısıncasına alınmıştı. Despotik idare, bu politikayla fikir hürriyetini tamamen ortadan kaldırmış oluyordu. 1920 yılından itibaren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ni savunan, bağımsızlık ve milli kimlik meselesini dillendiren isimlerin edebi faaliyetleri yasaklanmıştı. Aykırı davranışlar düzmece mahkeme sürecinin ardından “halk düşmanı” suçlamasıyla kurşuna diziliyordu.

Sovyet Yazarlar Birliği’nin kuruluşu 1934 yılında tamamlanarak edebiyatın takip edeceği çerçeve “sosyalizm realizmi” olarak belirlendi. Artık toplumsal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi edebiyatta da her gelişme Sovyet anlayışı çerçevesinde değerlendirilmeye başlanıyordu. Dayatılan ideoloji doğrultusunda faaliyet göstermeyen ediplerin eserleri reddedildiği gibi kendilerine hayat hakkı tanınmıyordu. Bu politikayla değişik kültürlerden “Sovyet kültürü”, farklı yaklaşımlardan “Sovyet anlayışı” oluşturulmak isteniyordu. Amaç “homo sovieticus” (Sovyet adamı) ismi verilen bir insan tipi yaratmaktı. Sovyet ideologları dini ve milli değerlerini yitirmiş, kendine ve milletine yabancılaşmış kozmopolit yeni bir insan tipi oluşturmak niyetindeydi. İdareciler çok sayıda millet ve topluluğu adeta tek bir potada eriterek “mankurt” haline getirmek, yapay bir “Sovyet halkı” oluşturmak arzusundaydı. Sovyetleştirme siyasetiyle milletlerin hafızasındaki milli ve tarihi kaynağın yok edilmesi hedefleniyordu. Bu sebeple halkların Sovyetler Birliği kurulmadan önceki bağımsız cumhuriyet

tecrübeleri sırasında istiklal, hürriyet, milli kimlik kavramlarını öne çıkaranlar öldürülmeye başlandı. Ağırlıklı olarak 1937-1939 yılları arasında icra edilen bu imha politikası sebebiyle Türk dünyasına mensup şair, yazar, gazeteci, din adamı, fikir adamı, öğretmen ve diğer meslek gruplarından yüzbinlerce insan üç yıl içinde “pantürkist”, “panislamist”, “karşı devrimci”, “rejim muhalifi”, “milliyetçi”, “halk düşman”ı gibi yaftalarla kurşuna dizildi. Bu uygulama o derece ileri götürüldü ki öldürülen ediplerin adını anmak, eserlerini okumak ve bulundurmak büyük suç kabul ediliyordu. Aykırı hareket edenler de benzer cezalara çarptırıldı. Sovyet ideolojisini benimsemeyen tüm şahısların yok edildiği bu soykırıma “kızıl terör”, “kızıl kırgın” ve “repressiya” gibi isimler verilmiştir. 1930’lu yıllarda en katı şekilde uygulanan zulüm ve sindirme politikaları neticesinde ortaya çıkan yasak, tutuklama, sürgün ve katliamlar Azerbaycan’da milli direnişi tamamen ortadan kaldırmıştı. Sovyetler Birliği’nin yayıldığı geniş coğrafyadaki tüm kurum ve kuruluşlarla birlikte edebiyat da kızıl imparatorluğun sadık hizmetkari konumuna indirilmişti (Karakaş, 1998: 26-28).

Azerbaycan edip ve sanatkarları eserlerini oluştururken artık kendileri için 1920 yılı öncesinde var olan serbest ortamın bulunmadığını çok geçmeden öğreneceklerdi. Sovyet idaresinin zorlamasıyla devreye alınan resmi ideolojiye göre eser vermek zorundaydılar. Sovyet ideologları bunu “sosyalizm realizmi” olarak adlandırıyorlardı. Her türlü toplumsal değişme sınıflar arası çatışma düşüncesine uygun biçimde açıklanıyordu. Hızla inşa edilmekte olan yeni toplum düzeninin yeni içerikte bir sanat görüşü olmalıydı. Sovyet idarecileri bu fikri temel alarak “eski dünya görüşü” ve “eski hayat tarzı”nı yeni topluma düşman olarak ilan ettiler. Bir adım daha ileri giden Sovyet ideologları her çeşit edebiyat ve sanat eserinde eski-yeni çatışmasının işlenmesini şart koşuyorlardı. Kraldan çok kralcı tutum sergileyen rejime angaje kimi sanatkarlar eski-yeni karşıtlığını ele aldıkları çok sayıda eser yazdılar. Ancak sanat değeri zayıf olan bu örneklerde işlenen konular ile canlandırılan kahramanlar birbirine benzemeye başlamıştı. Basit slogan şeklindeki söylem ile tek yönlü ideolojik bakış kısa sürede güdümlü edebiyatın belirgin özelliği haline geldi. Çerçevesi rejim idarecileri tarafından çizilen “ısmarlama” edebiyata uygun örnekler yazmak epeyce zordu. 1920 yılından önce başarılı eserler yazmış sanatkarlar, yeni durum karşısında farklı tutum takındılar. Bir kısmı eser yazmayı bırakarak bu sahadan çekildi. Diğer bir kısmı devlet kademelerinde küçük vazifeler alarak, yönetimin şimşeklerini üzerlerine çekmemeye çalıştı. Sosyalist fikirlere sahip olanlar ise yeni sisteme daha kolay biçimde uyum sağladı. Bu yıllarda hapis ve ölüm riskine rağmen fikirlerinden taviz vermeyen edipler de bulunmaktaydı. Kendi fikrini ve şahsiyetini ısrarla muhafaza eden isimler arasında Hüseyin Cavid, (1882-1941) Abdürrehim Bey Haqverdiyev, (1870-1933) Cefer Cabbarlı, (1889-1934) Yusuf Vezir Çemenzeminli, (1887-1943) Abdulla Şaiq (1881-1959) gibi isimleri zikretmek gerekir. Kendi karakterini koruyan ediplerden bir bölümü ideallerini gerçekleştirme noktasında muvaffak olurken, diğer bir bölümü Stalin’in gadrine uğrayarak ne yazık ki bu yolda hayatını kaybetti (Morkoç, 2019: 159-160; Akpınar, 1994: 74-75).

Sovyetler Birliği’nde Stalin’in baskıcı yönetimi tarafından 2. Dünya Savaşı öncesinde uygulanan ve literatürde repressiya yılları olarak adlandırılan dönemde, halk düşmanı suçlamasıyla milyonlarca insan gözaltına alınmıştı. Rusya boyunduruğundaki Türk topluluklarının “kızıl kırgın” olarak adlandırdıkları uygulama sırasında insanların yüz binlercesi ya kurşuna dizilmiş veya zorla iş yaptırılmak üzere çalışma kamplarına gönderilmişti. Bizzat Sovyet rejimi tarafından körüklenen korkunun yıkıcı tesirleri yıllarca devam etmiş, insanlar her an tutuklanma veya kurşuna dizilme korkusuyla huzursuz bir ömür sürmüşlerdi. İdrak edilen büyük korku, aradan epey zaman geçmiş olmasına rağmen yine de edebiyata kaynaklık etmiş, döneme ait uygulamalar farklı edebî türdeki eserlerin içeriğinde çeşitli biçimlerde ele alınmıştı. Ortaya çıkan ürünler edebî eser olmalarının ötesinde, aynı zamanda birer tarihi belge niteliği taşıyordu. Bununla birlikte zamanın gerçeklerini gün yüzüne çıkarabilmek amacıyla çeşitli bilimsel çalışmalar da yapılmıştı. Kanaatimizce kızıl kırgın yıllarını daha iyi kavrayabilmek için mağduriyetin nesnesi olan canlı tanıklara ait eserlerin ve tarihi belgelerin bir an önce gün yüzüne çıkarılması gerekmektedir. Zira repressiyanın sebep olduğu ölümcül şartlardan mucizevi biçimde hayatta kalmayı başaran ve dönemin tanığı olan müelliflerin kaleme aldıkları kendi hayat hikayeleri büyük önem taşır. Gerek kızıl kırgın mağdurlarının gerekse yakınlarının yazıya döküp edebi eser haline getirdiği hayat hikayelerini birer kaynak olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olacaktır (Dilek, 2019: 27-28).

Bir milletin çok eski çağlardan beri dilinin, gelenek ve göreneklerinin, medeniyetinin, dini değerlerinin, kendini ifade etme biçiminin, davranış tarzı ile iletişim şeklinin tek bir potada eritilip yoğrularak uygulamaya konulmasına milli kimlik adı verilir. Adı zikredilen hususiyetlerin tamamının veya bir bölümünün sanatçının eserine aksettirilmesi milli kimliğin ifadesi olarak değerlendirilir. Edibin veya sanatkarın bağlı olduğu toplumun kendine mahsus yapısı, hayata bakış açısı ve dünya görüşü gibi hususlar milli kimliğin edebi eserlerde farklı şekillerde belirmesine sebep olur. Ana dilini serbest

biçimde kullanamayan, siyasi idarenin baskıcı politikası yüzünden milli bağımsızlık düşüncesini dile getiremeyen, işgal ve göç şartlarının dar çerçevesi içinde sömürgeci devletlerin zorbalığına maruz kalan edipler, milli kimliği özgürce ifade edemezler. Milli kimliğinin tehlike altına girdiğini düşünen ediplerin bir kısmı, milli varlığını koruma iç güdüsüyle bu kavramı sıklıkla dile getirirler. Buna karşılık diğer kısmı ise kendini ve yakınlarını saldırılardan uzak tutma dürtüsüyle fikirlerini açıkça ifade edemezler. Sözü edilen gruptakiler eserlerinde meramını gizlemekle kalmaz, düşüncelerini sembolik ve alegorik olarak ifade ederler (Morkoç, 2021: 3; Memmed, 2020: 4-5).

20. asrın başlarında Azerbaycan'da gerek romantik gerekse de realist edebiyat akımına bağlı müellifler vatan ve milli kimlik meselelerini ele alan eserler yazmaktaydı. Abbas Sehhet (1874-1918), Mehmed Hadi (1879-1920), Hüseyin Cavid (1882-1941), Abdulla Şaiq (1881-1959), Ahmed Cavad (1892-1937) gibi romantik isimlerin ve "Fahriyye"nin şairi Mirza Elekber Sabir (1862-1911) gibi realist şahsiyetlerin ürünlerinde vatan ve milli kimlik konuları belirgin biçimde öne çıkıyordu (Morkoç, 2021: 3; Barmanbay, 2020: 188). Sovyet egemenliği yıllarında Azerbaycan'da kültür, edebiyat ve sanat alanlarında emek veren şahıslar baskı altına alınarak isimleri bu sahalardan silinmeye çalışılmıştı. Sanatkarlar "Mütereqqi" veya "mürtece" gibi yaftalarla suni olarak iki gruba bölünmüş, eserlerinde kullandıkları kelimelere varıncaya değin mercek altına alınıp irdelenmiş ve kategoriye ayrılmışlardı (Morkoç, 2021: 3; Erol, 2014: 62). Azerbaycan gelenek ve göreneklerine, Türk töresine özel önem veren Seyid Hüseyin, 1920'li yıllardan itibaren Azerbaycan edebiyat dünyasında milli kimliği dile getiren az sayıdaki isimden biri olarak dikkat çekiyordu.

1900 ile 1920 yılları arası Azerbaycan edebiyatında önemli gelişme ve yeniliklerin görüldüğü bir dönemdir. Zira ülkede milli basının *Ekinçi*'den sonraki en parlak yılları bu döneme denk gelmektedir. Şiir, nesir, tiyatro, gazetecilik sahalarda köklü değişikliklerle birlikte, toplumda Türkcülük düşüncesinin milli bilinç düzeyinde kabul görmesi yine bu yıllara rastlar. Aynı dönemde tenkidi realizm ile romantizm akımlarının ön plana çıktığı, Rus ve batı edebiyatlarına ilginin arttığı görülür. Meydana gelen köklü değişiklikler bir yandan Azerbaycan edebiyatının ilerlemesini müjdelerken, öte yandan karmaşık ve tezatlarla yüklü bir devre işaret eder.

1918-1920 arası Azerbaycan matbuatının yüksek seviyeli gelişme kaydettiği yıllar oldu. Bu süreçte gerek kitap gerekse süreli yayınlarda nitelik ve nicelik bakımından dikkat çekici ilerleme görüldü. Azerbaycan'da gazete ve dergiden oluşan 100 civarında süreli yayın matbuatta yerini almıştı ki bu hiç de azımsanacak bir rakam değildi. Matbuat, taşıdığı yenilikçi fikirlerle dikkat çekiyordu. Çağdaşlaşma taraftarı periyodiklerden biri de rejim tarafından yayını 28 Nisan 1920'de durdurulan *Azerbaycan* gazetesiydi. Gazetenin yazar kadrosunun önemli kısmı Sovyet yönetiminin ağır baskısının hedefi haline getirilmekle kalmadı, repressiya döneminin "kızıl kırgın" uygulamalarının kurbanı oldu. Diğer kısmı ise muhtemel tutuklama ve hapis endişesiyle yurt dışına çıktı, uzun yıllar vatan hasreti çekti.

Azerbaycan gazetesinde 20. Yüzyıl başlarında ağırlıklı olarak milli görüşe sahip, vatan ve millet kavramlarını öne çıkaran ediplerin yazıları yayımlanıyordu. Memmed Emin Resulzade, (1884-1955) Feteli Han Xoyski, (1875-1920) Alimerdan Bey Topçubaşov, (1863-1934) Ahmed Ağaoğlu, (1869-1939) Ömer Faruk Nemanzade, (1872-1937) Cefer Cabbarlı, (1884-1934) Ahmed Cavad, (1892-1937) Mehmed Hadi, (1879-1920) Elabbas Müznib, (1883-1938) Memmed Sadıq Axundzade, (1895-1971) Seyid Hüseyin (1887-1938) Emin Abid, (1898-1938) Ferhad Ağazade, (1880-1930) Adil Xan Ziyadxanov, (1872-1957) Hacı İbrahim Qasımov (1886-1936) Şefiçe Efendizade, (1882-1959) gibi o devrin ünlü edipleri aynı gazete etrafında toplanmışlardı. Azerbaycan'ın parlak geleceğine ulaşmak arzusuyla bu harekete yazılarıyla katkı sunuyorlardı.

Azerbaycan'da 20. yüzyılın ilk 20 yılında edebi tenkit sahasında da ciddi yükseliş dikkat çeker. Mirza Fethali Axundzade (1812-1878) zamanında önemli gelişme kaydeden edebi tenkit, büyük müellifin vefatından sonra bu seviyesini koruyamaz. Ancak edebi tenkidin yüzyılın başında yeniden önemini arttığı, iddialı eserlerin ortaya çıkışıyla ivme kazandığı, bu yolda başarılı örneklerin verildiği görülür. Tenkidin itibarının artmasında tenkitçi şahsiyetlerin kişiliğinin dikkate değer payı olduğu unutulmamalıdır. 20 yüzyılın başından itibaren ilkeli ve özenli çalışmalarıyla edebiyat aleminin dikkatini üzerine toplayan şahsiyet Seyid Hüseyin'dir. Tüm ilgisini çağdaş edebiyat meselelerine yönelten, eserleri realist bakış açısıyla değerlendiren müellif, bilhassa genç ediplerin ürünlerini sabırla okuyup tenkit kantarına çıkarır. Ünlü edip ve tenkitçi Mehdi Hüseyin (1909-1965) 1963 yılında neşrettiği Seyid Hüseyin hakkındaki makalesinde müellifin başarılı bir hikayeci olduğunu, ancak tenkit vadisinde kimi eksiklikleri bulunduğunu söyler. Kanaatimizce Seyit Hüseyin'in tenkit sahasındaki faaliyetini değerlendiren bu hüküm doğru değildir. Nitekim Cefer Cabbarlı, Mehdi Hüseyin'e cevap

olarak kabul edilebilecek açıklamayla Seyid Hüseyin'in hakkını teslim eder. Müellifin yalnızca Azerbaycan'da değil, bütün Kafkasya Türkleri arasında "muktedir tenkitçi" sıfatını taşımaya layık bir şahsiyet olduğunu belirtir (URL 4). Ömer Faiq Nemanzade (1872-1937), Elabbas Müznib (1883-1938) ve çok sayıda Azerbaycan aydını gibi Seyid Hüseyin de siyasi görüşleri, eserlerinde gözlenen milliyetçi yaklaşımları sebebiyle kurşuna dizilerek öldürülmüş şahsiyetlerdendir.

2. SEYİD HÜSEYİN'İN HAYATI

20. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı eserleriyle ün kazanan tenkitçi, hikayeci, pedagog ve gazeteci Seyid Hüseyin Sadıq, (Hüseyin Mir Kazımoğlu Sadıq) Sovyet döneminin repressiya yılları olarak bilinen "kızıl kırgın" kurbanlarından. 1887 yılında Bakü'de denizcilikle geçimini temin eden ailenin ferdi olarak dünyaya gelen küçük Seyid Hüseyin, babasının erken yaşta vefat etmesinin ardından dedesinin himayesinde terbiye alarak yetişir. Eğitime önce mahalle mollahanesinde başlayan müellif, ardından Hebib Bey Mahmudbeyov'un (1864-1928) yöneticiliğini üstlendiği Rus-Tatar mektebine devam eder. Buradaki tecrübeli hocalardan ve yüksek seviyeli eğitimden nasibini alan Seyid Hüseyin, Rusça ve Farsçayı bu dillerde edebi eser yazabilecek biçimde mükemmel seviyede öğrenir. Dünya görüşünün şekillenmesinde aydın eğitimci kimliğiyle tanınan Mahmutbeyov'un, azımsanmayacak tesiri olur (Eliyev, 2018: 406). 17 yaşına geldiğinde dedesini de kaybeden Seyid, erken yaştan itibaren ağır işlerde çalışarak ailesinin geçimini temin etmek zorunda kalır.

1904 yılında *Kaspi* (1881-1919) gazetesinde işe başlayarak 1912 yılına kadar bu vazifesini kesintisiz biçimde sürdürür. *Kaspi*'de önce mürettip, ardından redaktör olarak çalışır. İlk hikayelerini Haşım Bey Vezirov'un (1867-1916) yönetiminde neşredilen *Teze Hayat* (1907-1911) gazetesinde çap ettirir (URL 5). Seyid Hüseyin'in 1907 yılından itibaren farklı gazete ve dergilerde Kazımoğlu, Hüseyin Sadıq, Müherrir mahlaslarıyla hikaye ve felyetonları yayımlanır. "Gelecek Heyat Yollarında", "Şirinnaz", "İki Heyat Arasında", "Yatmış Kendin Qış Gecelerinde", "Qılan Qızı" gibi hikayeleri ile ayrıca Altun, Yalan, Gözellik Nedir? gibi makaleleri edebiyat dünyasında ses getirir ve merakla okunur. Önceleri diğer müelliflerle ortak biçimde *Behlül* (1917), *Kelniyyet* (1912-1913), *Qurtuluş* (1915-1920) dergilerinin sorumluluğunu alarak basımını gerçekleştirir, 1913 yılından itibaren ise *İkbal*'in (1912-1915) baş redaktörü görevini üstlenir.

Sonradan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı olacak Mehemmed Emin Resulzade (1884-1955) evlenme çağına geldiğinde aile büyüklerinin uygun görmesiyle amcasının kızı Ümmülbanu ile evlenir. Daha sonra Ümmülbanu'nun kız kardeşi Ümmügülsüm Hanım ise Seyid Hüseyin Sadıqzade ile hayatını birleştirir. Böylece Resulzade'nin amca kızı ile evlenen Seyid Hüseyin aynı zamanda onun bacanağı olur. Seyid Hüseyin ile Ümgülsüm Sadıqzade'nin (1899-1944) izdivaçları ile noktalanan ilişkilerinin başlangıcı romantik bir havada olur. Ümgülsüm Hanım'ın henüz genç yaşta iken şiirleri gazete ve dergilerde yayımlanmaya başlamıştır. Aşıkane gazelleriyle matbuatta boy gösteren genç şaire, bu yıllarda kalemini nesir sahasında da sınamaktadır. Romantik şiirlerinin yanı sıra realist hikayelerini *Açıksöz* (1915), *Qurtuluş* (1915), *İqbal* (1912-1915), *Azerbaycan* (1918-1920), *Mekteb* (1911-1920) gibi süreli yayınlarda çap ettirir (URL 7).

Ümmügülsüm Hanım'ın arka arkaya yayımlanan lirik şiirlerini ilgiyle takip eden Seyid Hüseyin, mısraların sahibi olan içli şaireyi merak etmekte, onunla tanışmak için fırsat kollamaktadır. Yakın arkadaşı vatan şairi Hüseyin Cavid aracılığıyla önce aile bireyleri, sonra da genç şaire ile tanışır. Böylece uzun bir bekleyişin ardından Ümmügülsüm Hanım ile görüşmüş olur. Bu yetenekli hanımın Memmed Emin Resulzade'nin hem amca kızı hem de baldızı olduğunu öğrenir. Mensup oldukları edebi muhit, iki gencin yollarının kesişmesine vesile olmuştur. Seyid Hüseyin'in büyükleri Ümmügülsüm'ü istemek üzere elçilik için kız evine giderler. Hüseyin Cavid'in de hazır bulunduğu kız isteme merasiminden sonra çift nişanlanır. Ancak birbirlerine kavuşmaları için aradan epey zaman geçmesi gerekecektir. 1918 yılının kaotik atmosferinde Ermeni Taşnak örgütü mensupları ile Bolşevikler iş birliği halinde Bakü'de Türklere yönelik katliam yapmaktadır. Karmaşık hadiselerin cereyan ettiği bu ortamda çiftin evlenmesi uygun değildir. Can güvenliğinin bulunmadığı savaş ortamında Seyid Hüseyin'in ailesi İran'a, şairenin ailesi ise Novxanı köyüne göç etmek zorunda kalır (URL 6).

Enver Paşa (1881-1949) ile kardeşi Nuri Paşa'nın (Killigil) (1889-1949) idaresindeki Kafkas İslam Ordusu, Bakü'yü kurtarınca Azerbaycan Türklerine uygulanan bu ağır soykırım durdurulur. Birbirini sevip uzun süre bekleyen gençler sonunda evlenirler. 1920 yılından sonra iki kez cezaevine atılan Seyid Hüseyin, bir süre hapiste tutulduktan sonra bırakılır. Bunun dışında birkaç yıl sakin hayat süren çift, arka arkaya 4 çocuk sahibi olur. Edebiyat, tenkit ve eğitim faaliyetlerini sürdüren Seyid Hüseyin, nesir sahasında ses getiren eserler kaleme alır. Bir süre sonra çok çocuklu anne olmanın telaşını yaşayan

Ümmügülsüm Hanım, fırsat buldukça naif ve duygulu şiirler yazmayı sürdürür. Aydınların gizlice takip edilip tutuklandığı, kaotik hadiselerin çoğaldığı 1937 senesi Sadıqzade ailesi için facia yüklü bir yıl olacaktır. Müellifin yakın arkadaşlarından Hüseyin Cavid ile Mikail Müşfiq tutuklanır. Bir süre sonra Seyid Hüseyin, ardından Ümmügülsüm Hanım hapse atılır. Bayıl hapishanesine gönderilen şaire burada Azerbaycan'ın milliyetçi şairi Ahmed Cavad'ın eşi Şükriye Hanım'la aynı hücrede kalır. "Halk düşmanı"nın eşlerinin atıldığı bu hücre pis, dar ve havasız olmanın ötesinde dayanılmaz bir yerdir. Kadın tutsaklardan Şükriye Hanım Kazakistan'ın Akmola şehrine gönderilirken Ümmügülsüm Mordva'daki hapishanenin çalışma kampına sürgün edilir. Cezasını tamamladıktan sonra 1944 yılında cezaevinden salıverilir. Yurduna geri dönen şaire, evlat ve sevdiklerine kavuşacağını ümit etmektedir. Ancak ne yazık ki bütün arkadaş ve yakınlarının bulunduğu Bakü'de ikamet etmesine izin verilmez. Bunun üzerine mecburen Şamahı şehrine göç ederek orada yaşamaya başlar. 7 yıl süren cezaevi döneminin kötü koşulları, vatan ve aile özlemi çeken şairenin sağlığını iyice bozmuştur. Türlü zulüm ve eziyetlere maruz kalan bu ince ruhlu hanım, cezasının ardından, Şamahı'da sadece 4 ay yaşayabilmiştir. Sıcak yaz günlerinden birinde henüz 44 yaşında hayata gözlerini yumar (Salamoğlu, 2014: 107; URL 6).

Seyid Hüseyin 1911 yılında Müsavat Partisi'nin gizli beyannamesini hazırlayanlar arasında başta gelir. Sözü edilen beyannamede müellif Rusya'yı "alemin jandarması" ve "şimal ayısı" sıfatlarıyla nitelendirir. Müstebid Rus hükümetinin İslam aleminin başına gelen belaların büyük kısmına, belki de bu belaların tamamına sebep olduğunu söyler ki tarih bu fikri destekleyen örneklerle doludur. Bununla yetinmeyen Seyid Hüseyin, basiretli bir aydın kimliğiyle Azerbaycan'ın Rusya gibi güçlü bir düşmanla karşı karşıya olduğunu beyan ederek halkını uyarır. Azerbaycan'da yönetimi zorla ele geçiren Sovyet Rusya'nın uyguladığı baskı ve zulmün ardından onun haklılığı bir kez daha ortaya çıkar (Nehmetova, 2015: 47-48).

Sovyet yönetimi vatan ve millet düşüncesini öne çıkaran Müsavat Partisi'ni kurduğu, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olduğu için Mehemed Emin Resulzade'yi yok etmek istiyordu. Resulzade sülalesinin tüm fertlerini ortadan kaldırmak için plan hazırlanmaktaydı. Mehemed Emin Bey'in hanımının dışında yaşlı annesi Meral Hanım da sürgüne gönderilmişti. Ancak her ikisi de evlerine dönemeyecekti. Bununla yetinmeyen baskıcı yönetim, çok geçmeden Resulzade'nin dört evladından da öç alacaktı.

Despotik idare Müsavatçı aydınları hapse atmakla yetinmiyor, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti ile ilgili her şeyi yok etmeye çalışıyordu. Bağımsız cumhuriyetin bayrakları da bundan nasibini almaktaydı. Mehemed Emin Resulzade'nin kendi eliyle göndere çektiği ve meşhur "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez" sözünü söylediği bayrak kutsal bir varlık olarak saklanmaktaydı. Bunu haber alan idareciler bayrağı bulup yok etmeye çalışıyordu. İşte bu bayrağı Bolşeviklerin elinden kurtaran Seyid Hüseyin olur. Kendi bedenine sarıp elbiselerinin altına saklayarak gizlice Resulzade'nin evine ulaştırır (URL 8). Zira elle dikilen bu ilk bayrak Azerbaycan Türkleri için ayrı bir kıymete sahiptir. Bu arada Resulzade'nin amcasının kızı ve baldızı olan Ümgülsüm Hanım hiçbir gerekçe gösterilmeden tutuklandı. Bu hadiseden kısa bir süre önce ise Seyid Hüseyin, müsavatçı, milliyetçi, antisovyet ve rejim düşmanı suçlamasıyla hapse atıldı. İşin ilginç yanı bu ithamlar güya diğer tutukluların itiraflarıyla yapılmıştı. Kendisine yöneltilen suçlamaları kabul etmesi için müellif açık açık tehdit ediliyordu. Dayanılmaz işkencelere maruz kalan Seyid Hüseyin üzerine atılan suçların tamamını reddetti. Tehdit ve şantajlara rağmen örnek bir tavır sergileyerek hiçbir arkadaşının adını vermeyecekti (URL 5).

O yıllarda Mehemed Emin Resulzade totaliter Sovyet idarecilerinin en katı düşman saydıkları bir isimdi. Onun ailesi, akrabaları, yakınları hatta arkadaşları baskı altında tutulmuş, türlü eziyetler görmüştü. Bazı aydınlar Seyid Hüseyin'in hayatının idamla sonuçlanmasında Resulzade ile akrabalık bağının etkili olduğunu söylerler. Diğer bir aydın grubu ise bu görüşe katılmayarak aralarında akrabalık bağı olmasa da rejimin müellife aynı acıları yaşatacağını düşünmektedir. Zira hem Seyid Hüseyin'in hem de Ümgülsüm Hanım'ın Türkçülük idealleri, milli ruhta kaleme alınmış eserleri vardır. Üstelik tutuklanmadan önce İsmailiye binasını tahrip edilmesine sebep olan Bolşevik Taşnak örgütünü suçlayan yazısı dergide yayımlanmış, müellif şimşekleri üstüne çekmiştir.

Azerbaycan edebiyatının ünlü şairesi Ümgülsüm Sadıqzade'nin sanat hayatında en verimli dönemin 1918-1920 yıllarına denk gelmesi tesadüf olarak görülmemelidir. Ümgülsüm Hanım da Seyid Hüseyin gibi Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşunu memnuniyetle karşılıyor, şiirlerinde Türk halkının milli bağımsızlığına ve özgürlüğüne kavuşmasını sevinçle terennüm ediyordu. Ünlü şairenin *Azerbaycan Gazetesi*'nde neşredilen "Türk Ordusuna", "Çekil Defol!", "Esger Anasına", "Derdli

Neğme”, “Yurdumuzun Qehremanlığına”, “Yollarını Bekledim” gibi şiirlerinde milli bağımsızlığın korunmasına yönelik davet ve temenni dikkat çekiyordu. Büyük bedeller ödenerek kurulan cumhuriyetin Sovyet Rusya tarafından yıkıldığını gören Ümgülsüm Hanım artık hüznü şiirler kaleme alıyordu. Şairenin bu yıllardaki hayal kırıklığını dile getiren “Hicran” ve “Bayrağım Düşerken” isimli şiirler Azerbaycan edebiyatında üslup ve duygu bakımından en tesirli örnekleri kabul edilmektedir.

Kızıl kırgın kurbanı edilen edebiyatçı çiftin kızları Qumral Sadıqzade (1929-2010) anne-babasının maruz bırakıldığı facialı hadiseleri anlatan roman kaleme almıştır. Yaşanan baskı, zulüm ve acıların şiirsel bir dille anlatıldığı *Son Menzili Xezer Oldu* (1991) isimli eser, ne yazık ki edebiyat dünyasında hak ettiği biçimde kıymetlendirilmemiştir. Qumral Hanım küçük yaşlardan itibaren güçlü gözlem yeteneğiyle aile hatıralarını, babasının yazılarını, annesinin şiirlerini ezberinde tutmuştur. Hapishane ve sürgün günlükleri, mektuplar, anne-babasının beraat etmesinden sonra ulaşabildiği sorgulama tutanakları, mahkeme kararları gibi zengin materyali kullanmış, eserin gerçekçi olmasını sağlamıştır. Ailenin büyük oğlu ressam Oktay Sadıqzade'nin (1921-2014) hatıralarında anne-babasına yapılan büyük haksızlığı gözler önüne serer. Oktay 16 yaşındayken hem babası hem de annesi 1937 yılında tutuklanır.

Aynı gün tutuklanan Seyid Hüseyin milliyetçi fikirler taşıdığı, Mehemed Emin Resulzade'nin akrabası olduğu gerekçesiyle cezaevine atılır. Aileye yönelik çok sayıda tutuklama ve kurşuna dizme gibi zulümlerle yetinmeyen Sovyet rejimi 1941 yılında henüz 20 yaşında olan Oktay'ı da tutuklayarak sürgüne gönderir. Oktay Bakü'ye 5 yıl sonra 1946 yılında dönebilecektir (URL 3).

O vaxt mənim 16 yaşım vardı. Valideynlərimin ikisi də 1937-ci ildə tutuldu. Atam Seyid Hüseyin güllələndi, anam Ümgülsüm isə Şimala – Mordva vilayətinə sürgün olundu. O vaxt xalamgilin bağlarında qonaq idim. Xalamın böyük oğlu Rəsulu bağda olarkən tutdular və üç gündən sonra güllələndilər. Eyni gündə də öz bağımızda atamı tutmuşdular. Atamı ya millətçi, ya da Məmməd Əminin qohumu olduğuna görə həbs etdilər (URL 3).

Seyid Hüseyin'in öldürüldüğü yer hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüşe göre müellif Sibiry'a'da sürgünde iken kurşuna dizilmek suretiyle öldürülmüştür. İkinci görüşe göre durum daha farklıdır. Müellif hapse atıldıktan birkaç ay sonra, yani 1938 yılında 5 Ocak gecesi Bakü yakınlarında bulunan Kum adasında kurşuna dizilmiştir. Üçüncü görüşe göre ise müellif kalp rahatsızlığından dolayı kendi eceli ile vefat etmiştir.

Atamın ölümü haqqında isə üç müxtəlif versiya söyləyirlər. Moskvadan alınan rəsmi məlumatda 1939-cu ildə güllələnməsi haqqında məlumat verilir. Digər bir məlumatda onların bəzisinin Bakıda, Qum adasında güllələndiyi bildirilir. Sənədlərin birində isə guya onların ürək xəstəliyindən, öz əcəlləri ilə vəfat etməsi yazılıb (URL 3).

Acılar bununla kalmamış, Seyid Hüseyin'in ailesinden toplam 13 insan Stalin'in baskıcı ve zulümkar uygulamalarının kurbanı olmuştur.

1991 yılında bağımsız Azerbaycan Cumhuriyetinin kuruluşunun ardından bazı şahıslar Seyid Hüseyin'i kötülemeye çalışmışlardır. Bilimsel çalışmalarını edibin üzerinde yoğunlaştıran, sanatçı kişiliği, fikir ve faaliyetlerini uzun zamandan beri araştıran Könül Nehmetova, ona yeterince değer verilmediğini, hak ettiği ilgiyi görmediğini beyan eder. Seyid Hüseyin'in Müsavat Partisi'nden arkadaşı olan hiçbir insana ihanet etmediğini söyler. O yılların siyasi iklimini hatırlamakta fayda görüyoruz.

Seyid Hüseyin, Cefer Cabbarlı, Ümmügülsüm Sadıqzade de dahil olmak üzere Müsavatçıların neredeyse tamamı 1923 yılında tutuklanmıştı. Ne ilginçtir ki onların bir süre sonra salıverilmesine aracılık eden Mircefer Bağirov (1896-1956) idi. Söylendiğine göre Bağirov, “Ben bu dünyada var oldukça Seyid Hüseyin'e ölüm yoktur” diyordu. Gerçekten de 1936 yılına kadar bu durumun devam ettiği görüldü. Ancak beklenmedik ani gelişmeler görüldü. Bolşeviklerin despotik idaresinde Stalin'in direktifiyle Müsavatçılar bir anda hedef tahtasına yerleştirildi. Haklarında sert tedbirler alınmaya başlandı. Sovyet yönetimi Müsavatçıların İslamcılık ve Türkçülük ülküsüne sahip olmasını kabullenemiyor, bu kavramları kendi gelecekleri için tehdit olarak görüyordu. Seyid Hüseyin'in neredeyse bütün eserleri İslamcılık ve Türkçülük fikirleriyle yüklü bir içeriğe sahipti. O, eserleri aracılığıyla halka batıl inançlardan arınmış gerçek İslamiyeti anlatmaya çalışıyordu. 1928 ile 1930 yılları arasında arka arkaya başarılı eserler veren Seyid Hüseyin, edebiyat aleminde kendini mahir hikayeci sıfatıyla kabul ettirmişti. Bu dönemde kaleminden çıkan ürünler hem estetik nitelikleri hem de taşıdığı yenilikçi fikirler sebebiyle yetkin örneklerdi (URL 8).

Şirinnaz hikayesinde Müslüman toplumun ibadetlerinden olan oruçtan söz ediyordu. Sovyet yönetiminin Müslüman Türklere toptan yasakladığı Ramazan öncesinde haftanın belli günlerinde tutulan orucu anlatarak genç nesilleri bilgilendirmekteydi. Her ne kadar bu tutumu belli ölçüde eleştirse de İslam'ın özünde uygulamanın var olduğunu söylüyordu. Ayrıca Sovyet döneminde Ramazan ayı ve Kadir Gecesi hakkında açıklama yapmakla yetinmiyor, Hazret-i Ali'nin adını anıyordu. Bu tavırla o dönemde müstebit idarenin şimşeklerini fazlasıyla üstüne çekmişti (URL 8).

O yıllarda Seyid Hüseyin'in eserlerini düşmanca yaklaşımla takip eden ve Türkçeyi çok iyi bilen Azerbaycanlı Ermeniler de bulunmaktaydı. Müellif'in kardeşi, tiyatro sanatçısı aktör Mir Paşa, eser sahnelemek üzere gittiği Karabağ'da Ermeniler tarafından vahşice katledilmişti. Hemen belirtmek gerekir ki Seyid Hüseyin hapse atılıp uzun mahkeme sürecinde türlü eziyetlere maruz kalırken onu sorgulayan savcı da bir Ermeni idi. Azerbaycan Yazıcılar İttifakında Samet Vurgun (1906-1956) güçlü delillerle savunmasına, suçsuzluğunu dile getirmesine rağmen onu idamdan kurtaramayacaktı. Zira itham edilen müellifin eserlerindeki İslamcı ve Türkçü fikirler, despotik idarenin onu "halk düşmanı", "rejim muhalifi", "pan-Türkist", "pan-İslamist" olarak suçlamasına sebep olacaktı. Ayrıca kendisi gibi kızıl kırgın kurbanı olan kıymetli edip Selman Mümtaz (1884-1941) en yakın arkadaşıydı (URL 8). Bu açıklamalardan iddiaların aksine, Seyid Hüseyin'in Müsavatçı arkadaşlarına ihanet etmediği, "onları satmadığı" açıkça anlaşılmaktadır. Zararlı kabul edilen fikirleri zaten uzun zamandan beri bilinmekte ve aleyhinde düzenlenen raporlar kayıt altına alınmaktadır. Mantıklı düşünüldüğünde arkadaşlarına ihanetle suçlanan şahsın Sovyet yönetimi tarafından taltif edilmesi, idamdan kurtulması gerekir. Oysa müellifin türlü işkencelerden sonra kurşuna dizilerek idam edilmesi, mantiki temelden yoksun bu iddiaların asılsız olduğunu kanıtlamaktadır.

3. TENKİDİ FAALİYETLERİ

Yirminci yüzyılın başlarında edebi tenkidin de dikkat çeken temsilcilerinden biri Seyid Hüseyin'di. O, çok sayıdaki aydın gibi halkın eğitime, yeni okulların açılmasına, ders kitaplarının hazırlanmasına ve öğretmen kadrolarının yetiştirilmesine önem veriyor, bu sahada büyük çaba sarf ediyordu. Edebi eserleri değerlendirirken önyargıya ve düşmanca tutumla yapılan eleştiriye karşıydı. Yirminci yüzyıl başlarında edebiyat gibi, onun ayrılmaz bir parçası olan edebi tenkit de Azerbaycan'ın toplumsal, siyasi ve edebi hayatında ortaya çıkan hadiselerden, düşünce çatışmalarından ayrı değildi. O yıllarda inkılapçı demokratik tenkit, yeni yüzyılın en güçlü, en tesirli akımıydı. Milli edebiyatın yenilikçi demokratik fikir ve geleneklerini savunan, edebi gelişmelerin değerlendirilmesinde kitlelerin ilgi, ihtiyaç ve taleplerini ön planda tutan temsilciler bulunuyordu. Firidunbey Köçerli, (1863-1920) Seyid Hüseyin, Abdulla Sur (1882-1912) Hacı İbrahim Qasimov (1886-1936) gibi isimler yer almaktaydı. Bunlar arasında milli karakterli edebi tenkidin dikkate değer temsilcilerinden kabul edilen Seyid Hüseyin, yarım asırlık ömrünün büyük kısmını Azerbaycan edebiyatının ve tenkidinin gelişimine hasretmişti. Çağdaş nesrin ilk başarılı örneklerini veren, kısa hikayeler kaleme alan müellif, matbuat ve kültürün önde gelen isimlerinden biri olarak dikkat çekiyordu. Seyid Hüseyin meslek hayatına ilk olarak *Kaspi* (1881-1919) gazetesinin yazı işleri ofisinde başlamıştı. Bu entelektüel ortamda dönemin tanınmış edipleriyle yollarının kesişmesi onun gelecekteki faaliyetinin yönünü tayin edecekti.

Yirminci yüzyılın başlarında basın dünyasına giren müellif, çok sayıda gazete ve dergide görev yapar. Başta *İkbal* (1912-1915) ve *Kurtuluş* (1915-1920) olmak üzere dönemin mühim süreli yayın organlarında genel yayın yönetmenliği görevini üstlenir. 1900 ile 1920 yılları arasında ortaya çıkan modern edebi süreci yakından takip eden Seyid Hüseyin, yayınlanmış eserleri düzenli bir şekilde yorumlayarak, dönemin en aktif tenkitçisi olarak kendini gösterir. Memmed Memmedov, Seyid Hüseyin'in çağdaşı olan edebiyatçıların önemli kısmı hakkında yapıcı yazılar yazdığını, eserlerinin ilk eleştirmeni ve yorumcusu olduğunu belirtir. Üstelik bu makalelerin her birinin kendine özgü somut bir ismi ve objektif tenkitlerin yer aldığı zengin içeriği bulunduğunu belirtir. Seyid Hüseyin ele aldığı eseri yalnızca fikir ve sanat açısından değerlendirmekle kalmaz, yeri geldikçe bilimsel genellemelerde bulunur, tenkit ve edebiyat tarihinin o zamandaki düzeyine göre dikkat çekici sonuçlara ulaşır.

Çağdaşlarından olan Mehemmed Hadi, Seyid Hüseyin'in bu alandaki yeteneğini "doğru söz söyleyen kalem-i sadık" tenkitçi olarak nitelendirir. Cefer Cabbarlı ise onu sadece Azerbaycan'da değil, Kafkasya'daki tüm Türklükler arasında en güçlü tenkitçi olarak kabul eder. 20. Yüzyıl başlarında edebiyat sahasına adım atan ediplerin hemen tamamının eserleri Seyid Hüseyin tarafından tenkit süzgecinden geçirilmiştir. Celil Memmedquluzade, (1866-1932) Necebey Vezirov, (1854-1926) Mirza Elekber Sabir, (1862-1911) Abdürrahim Bey Haqverdiyev, (1870-1933) Neriman Nerimanov, (1870-1925) Firidunbey Köçerli, (1863-1920) Memmed Seid Ordubadi, (1872) Sultan Mecid Qenizade, (1866-1937)

Yusuf Vezir Çemenzemlinli, (1887-1943) Abdulla Bey Divanbeyoğlu, (1883-1936) Mehemed Hadi, (1879-1920) Abbas Sehhet, (1874-1918) Abdulla Şaiq (1881-1959) ve diğer yazarlar, realist demokratik edebi tenkidin önde gelen temsilcilerinden biri olarak Seyid Hüseyin'in dikkatini çeker. Her eserin üstün yönlerini tarafsız yaklaşımla takdir etmenin yanı sıra, eserlerde dikkat çeken kusurları da ilkeli bir bakış açısıyla tenkit eder (URL 2).

Hemen ifade etmek gerekir ki, Azerbaycan'da 1910'lu yıllardan itibaren güçlü ve iz bırakmış tenkitçiler arasında onun adı en ön sırada yer alıyordu. Aynı dönemde faaliyet sürdüren münekkitler içinde Seyid Hüseyin, titizliği ve sağlam prensipleriyle öne çıkmaktaydı. O, edebi ve estetik seviyesiyle dikkat çeken şiir, nesir ve tiyatro türündeki başarılı örnekleri bulup çıkararak ve isabetli değerlendirmelerde bulunan ilk münekkitlerdendi. Esasen başarılı bir hikayeci olan müellif, o yıllarda edebiyat dünyasında daha çok münekkit kimliğiyle tanınıyordu. İşini sorumluluk bilinciyle yerine getiren Seyid Hüseyin, genç edipler tarafından "milli münekkit" olarak nitelendirilmekteydi. Tenkit vadisindeki maksadını makaleleriyle yol gösterici olmak, edebiyata doğru yön vererek gelişmesini sağlamak şeklinde izah ediyordu. Bilhassa genç edipler, sağlam ve isabetli değerlendirmelerine güvendikleri edibin kendi eserleri hakkında tenkidi makale yazmasını bilhassa talep ediyorlardı (URL 4).

Seyid Hüseyin, matbuatta gün yüzüne çıkan eserleri yakından takip ediyor, ülkede adeta edebiyatın nabzını tutuyordu. Edebiyat aleminde henüz tartışmaya cesaret edilmeyen meseleleri korkusuzca ele almanın ötesinde, çetrefilli mevzuları entelektüel birikimiyle aydınlatıyordu. Edibin bilhassa tenkidi makalelerinde rejimin baskılarına boyun eğmediği, eserlere objektif bakış açısıyla yaklaştığı anlaşılıyordu. Bununla yetinmeyen müellif, bütün münekkitlerin tarafsızlıklarını korumalarını, gerçekleri cesaretle söylemelerini ve ilkeli duruş sergilemelerini talep ediyordu. Değişik de olsa tutarlı fikirlerin ve farklı bakış açılarının edebiyat dünyasına zenginlik kattığını belirten Seyid Hüseyin, meslektaşlarına fikir çatışmasından korkmamalarını, görüşlerini uygun üslupla dile getirmelerini tavsiye ediyordu. Nitekim kaleme aldığı bazı yazıları diğer edebiyatçılar tarafından eleştiri konusu haline getirildiğinde bu durumu olgunlukla karşılamaktaydı. Öfke ve saldırganlıktan uzak duruyor, muhatabına yeni delil ve açıklamalarla medeni şekilde cevap veriyordu. Edebiyat dünyasında tenkidin yapıcı rolünü yalnızca teorik olarak söylemekle yetinmeyen müellif, tenkit fikrinin Azerbaycan Türk toplumunda yerleşmesi için pratik örnekler veriyordu. Bu amaçla arkadaşlarına öncülük ederek 1919 yılında Yaşıl Qelem adlı edebiyat derneğini kurdu. Yalnızca sanat ve estetik yönü güçlü eserler okumakla yetinilmeyen dernekte, aynı zamanda dönemin çağdaş eserleri üzerinde tartışma ve değerlendirmeler yapılmaktaydı (URL 5).

Edebiyat vadisinde henüz ilk adımlarını atan Ali Sabri Qasimov'un "Soluk Çiçekler", "Şeb-i Hicran" (1913), Rıza Zaki'nin "Naqam Kızı" (1911), "Feda-yi-Eşq" (1912), Sakine Hanım Axundova'nın (1865-1927) "Zülmün Semeresi", (1917), Ahmed Bey Qemerlinski'nin "Behlül-i Dane" (1919) gibi ediplerin ilk eserleri Seyid Hüseyin tarafından tarafsız bir gözle tenkit edilmiştir. Müellifin 1910'lu yıllarındaki yaratıcı faaliyeti tenkit sahası ile sınırlı değildir. Bu dönemde, bir dizi kısa hikayeler, Dereden Tepeden üst başlığıyla silsile halinde felyetonlar yazar. İlim, eğitim, gençlerin talim ve terbiyesi gibi meseleleri işleyen makaleler kaleme alır. Henefi Zeynallı (1895-1937) Seyid Hüseyin'in edebi yaratıcılığında söz ederken edibin eserlerindeki tüm olayların, içinde yaşanan toplumsal hayat, siyaset ve ekonomiyle yakından bağlantılı olduğunu belirtir. *Seyid Hüseyin'in eserlerindeki bütün vaqealar keçirməkdə olduğumuz ictimai həyatın, siyasətin, iqtisadi yaşayışın sapları ilə sıx bağlanmışdır*" (URL 2).

1920'lerden sonra tenkit sahasındaki çalışmalarını yoğunlaştırarak sürdüren Seyid Hüseyin hem klasik hem de modern tarzda kalem oynatan ediplerin eserlerini başarıyla tenkit eder. Böylece edebi tenkit sahasının ünlü isimleri arasında yerini alır. Bu yıllarda müellif, çok sayıda şair ve yazarın çalışmasını değerlendiren makaleler neşretmenin yanı sıra, edebiyatın üstlenmesi gereken yeni misyonu için dikkate değer fikirler ileri sürer. Hayatının son yıllarında arka arkaya matbaa yüzü gören *Yeni Heyat Yollarında* (1928), *İki Heyat Arasında* (1930), *Şirinnaz* (1937) gibi kitaplarında yer alan hikayeleriyle kendini kanıtlayarak başarılı hikayeci sıfatını iyice pekiştirir.

Seyid Hüseyin'in adı çağdaş Azerbaycan edebiyatının ilk örneklerini veren sanatçılar arasında da ön sırada yer alır. Profesör Kamal Talıbzade (1923-2006) müellifin edebi görüşlerinin temel ilkelerini sıralarken, onun sanatla hayatı bir bütün halinde algıladığını söyler (URL 2).

Seyid Hüseyin'in sözlü ve yazılı beyanlarında realist sanatçıları hayatın gerçeklerini yansıtmaya, canlı gözlemlere önem vermeye ve gördüklerini yazmaya davet ettiği görülür. Ona göre "sanat, hayatı tasvir edebilme yeteneğidir." Bu sözü sanatçı kimliğinin ana ilkesi olarak görmüştür. Şair ve yazarların eserlerini değerlendirdiğinde o bir tenkitçi olarak sanatın hayatı ve gerçekliği yansıtmamasını göz önünde

bulunduruyordu. Celil Memmedquluzade'nin *Ölümler* komedisi sahnelenmeye başladıktan sonra cereyan eden tartışmalara bir süre sonra Seyid Hüseyin de katılır. Önce piyesin zengin içeriğine işaret ederek, kıymetli bir çalışma olduğunu ifade eder. Ardından tenkitçilerin bu piyes hakkındaki olumlu ve olumsuz yaklaşımlarını tek tek değerlendiren makaleler silsilesi kaleme alır. Netice olarak *Ölümler*'i Azerbaycan edebiyatında köklü inkılap yaratacak meziyette başarılı bir çalışma olarak gördüğünü söyler. Fikir, içerik ve sanatkarlık yönünden üstün olduğunu belirten Seyid Hüseyin, piyesi Fransız yazar Victor Hugo'nun (1802-1885) *Sefiller*'i ile Rus oyun yazarı Nikolay Vasilyeviç Gogol'un (1809-1852) *Müfettiş* isimli eserleriyle mukayeseye girer. Hatta *Ölümler*'in bazı yönlerden bu iki örnekten daha üstün olduğunu vurgular. Zira zengin içeriğe sahip oyunda insan olmanın öğütlenmesi, 9 yaşındaki kızları evlendirmenin tenkit edilmesi, insanların dirildikten sonra kendi evlerine alınmaması gibi hususlar öne çıkarılmış, bu durum *Ölümler* komedisinin değerini daha da artırmıştır (URL 2).

Seyid Hüseyin, Abdulla Bey Divanbeyoğlu'nun (1883-1936) isabetli tespitlerle değerlendirdiği *Can Yangısı* eserinde kadınların içinde bulunduğu kötü vaziyeti Afrikalı zenci kölelerin durumuna benzetir. Zira Divanbeyoğlu, Kafkas göçebe halklarının günlük hayatlarını dile getiren eserinde Azerbaycan kadınlarının vaziyetini örnek göstermiştir. Eserde Rukiyye adlı Kafkasyalı bir kadının çektiği türlü azap ve eziyetler tasvir edilmiştir. O yıllarda kadınların zulüm görmesi ne yazık ki toplumda normal bir durum olarak değerlendiriliyor, mağdur kadınların seslerini dahi çıkarmalarına izin verilmiyordu.

Seyid Hüseyin, 1913 yılında *İkbal* (1912-1915) gazetesinde yayımlanan Can Yangısı isimli makalede Abdulla Bey Divanbeyoğlu'nun (1883-1936) aynı ismi taşıyan romanını sadece basit biçimde değerlendirmekle yetinmeyerek esere edebi tür olarak yüksek kıymet verir. Çağdaş ediplerin hayatı geniş bakış açısıyla anlatan ve toplumu estetik imajlarla tasvir eden romanlar yazmasını talep eder. Seyid Hüseyin, kimi tenkitçilerin uzun hikaye olarak gördükleri *Can Yangısı*'ni roman olarak adlandırarak bu eserin insan ahlakını terbiye edip değiştiren başarılı bir örnek olduğunu söyler (Mir Celal ve Hüseyinov, 2008: 564).

Romançılıq edebiyat aleminde bir senetdir. Bizim edebiyatımız sair müselman olan milletlerle beraber şe'r babinde çox irelilemişdir... Nesr babinde qeyrilere nisbet geride qaldığından romançılıq seneti bizde yox bir haletdir. Halbuki romanın tehzibi ehlaq üçün ehemmiyeti çoxdur. Bugün bir fikri söylemek üçün romandan gözel bir alet olmaz. Roman vasitesiyile bir milletin heqiqet kimi qebul etdiyi nöqsanlarını bele tenqid etmek olar ki, oxucu onu şirin şirin oxumaqda öz nöqsanını düşünə biler (Mir Celal ve Hüseyinov, 1982: 411).

Cefer Cabbarlı'nın eserlerini de dikkatli gözle inceleyip tenkit süzgecinden geçiren Seyid Hüseyin, onun Azerbaycan toplumunun aksaklıklarını ustaca tasvir ettiğini söyler. Müellifin romanda kurguladığı Sevil karakterinin tüm Azerbaycan kadınlarının sözcü ve temsilcisi olduğunu belirtir. Cabbarlı'nın eserini taşıdığı zengin fikirler ve dolgun içerik yönünden başarılı bulan Seyid Hüseyin, dil kullanımı ile roman tekniği bakımından bazı kusurlar taşıdığını söylemekten de geri durmaz. Seyid Hüseyin, edebi eserlerde her zaman sağlam tenkide ve ilkeli tenkitçiye ihtiyaç olduğunu vurgular. Ancak ona göre ne yazık ki Azerbaycan toplumunda tenkit ve tenkitçi hak ettiği değeri görmemektedir. Yazar ve şairler yazım tekniklerine yabancı olmanın ötesinde neyin topluma faydalı olduğunun bilincinde değildir. Azerbaycan'da prensip sahibi tenkitçilerin azlığından dolayı basılan eserler arasında basit birer yazıdan öteye gidemeyen, hiçbir değer taşımayan örnekler mevcuttur. Üstelik edep dışı içerik taşıyan bazı kitaplar gençleri zehirlenmekte, ahlakını bozmaktadır. Edebiyat tarihinde edebiyatçı, tenkitçi ve gazeteci kimlikleriyle tanınan Seyid Hüseyin, Azerbaycan Türkçesinin, edebiyatın, tiyatro ve matbuatın gelişip ilerlemesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Gazete ve dergilerde yayımlanan "Edebiyata Bir Nezer", "Sabir ve N. Vezirov Haggında", "Metbuatımıza Bir Nezer", Abdulla Bey Divanbeyoğlu'nun *Can Yangısı*, Memmed Seid Ordubadi'nin *Bedbeht Milyonçu*, Yahud Rızaqulu Han *Firenqimeab*, Abdürrahim Haqverdiyev'in *Şeyh Şaban*, Firidunbey Köçerli *Balalara Hediye*, Cefer Cabbarlı'nın *Edirne Fethi* isimli kitapları üzerine kaleme aldığı tenkit makaleleri dikkat çekicidir. Bu yazılar Edebiyat araştırmacılığının ve edebi tenkidin gelişmesine ciddi katkı sağlayan örneklerdir. Azerbaycan edebiyatında roman türünün güçlü örneklerinin bulunmamasından yakınan Seyid Hüseyin, insan hayatında gelişen hadiseleri geniş çerçevede yansıtan epik türdeki eserlerin eksikliğinden söz eder. Ona göre toplumdaki her birey kendi eksikliklerini görmek için roman okumalıdır. Zira hayatın bizzat kendisi olan roman, toplumun çelişkilerini gözler önüne sermektedir. Kendi halkının çok yönlü gelişmesi için çaba sarf eden Seyid Hüseyin'in tenkit sahasında faaliyetlerinin hem geniş kapsamlı hem de yoğun emek ürünü olduğu açıkça görülmektedir (URL 2).

4. EDEBİ FAALİYETLERİ

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıllarında Seyid Hüseyin'in öncülüğünde Yaşıl Qelem isimli edebiyat cemiyetinin kurulması milli edebiyatın gelişmesine katkı sağlar. Cemiyetin aktif üyeleri arasında Memmed Emin Resulzade, Hüseyin Cavid, Necef Bey Vezirov, Üzeyir Bey Hacıbeyov, Abdulla Şaiq, Ahmed Cavad, Cefer Cabbarlı, Salman Mümtaz, Eli Yusif (1900-1937) gibi kendini kanıtlamış isimlerin bulunması dikkat çekicidir. O yıllarda ünlü şahsiyetlerden oluşan bu zengin kadro, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan'da filizlenmeye başlamış milli edebiyatın güçlenmesine vesile olur. Yaşıl Qelem'in yazılı bildirgesinde yer alan "cemiyetin en büyük gayesi Azerbaycan Türk halkının fikren yükselmesine çalışmaktır" ifadesi varılmak istenen hedefi açıkça ortaya koyar. Bildirgede yer alan bir sonraki cümle de çok tesirlidir. "Azerbaycan edebiyatında gözlenen yenileşmeye daha fazla ivme kazandırmak ve halkta uyanan Türklük bilincini yüksek seviyeye ulaştırmaktır". Her ne kadar faaliyet dönemi uzun ömürlü olmasa da Yaşıl Qelem cemiyetinin tertiplenen toplantı ve etkinliklerinde Mirza Elekber Sabir, Hüseyin Cavid, Abbas Sehhet, Tevfik Fikret (1867-1915) gibi ünlü ediplerin sanatçı kişilikleri ile eser ve fikirleri müzakere edilmiştir. Edebiyat tarihinin araştırılıp halka anlatılmasının gerekliliğini dile getiren cemiyet üyeleri, ayrıca edebi tenkidin ön plana çıkarılmasını talep etmişlerdir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin Sovyetler Birliği tarafından yıkılması neticesinde cemiyetin işaret ettiği mühim meseleler ne yazık ki yarıda kalmıştır (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007: 25).

Azerbaycan Türkçesinin sadeliği için yoğun mücadele sergileyen Seyid Hüseyin hem Azerbaycan edebiyat tarihi hem de Azerbaycan edebiyatçıları hakkında okuru aydınlatıcı makaleler yazar. Ayrıca yaşanan dönemin toplumsal hayatını eleştirel yaklaşımla gözler önüne seren hikayeler kaleme alır. Farklı zamanlarda *Ağ Valideyn Yahud Zavallı Meşedi Zaman*, *Qaçak Oğul Yahud Ata Mehebbeti*, *Yeni Heyat Yollarında* isimli kitapları neşredilir. Edebiyat tarihi ve tenkidi meselelerinde yoğun faaliyet sürdüren Seyid Hüseyin, Necef Bey Vezirov (1854-1926) Mirze Elekber Sabir, (1862-1911) Firidun Bey Köçerli, (1863-1920) Celil Memmedquluzade, (1866-1932) Sultan Mecid Qenizade, (1866-1937) Abdürrahim Bey Haqverdiyev (1970-1933) Abbas Sehhet (1874-1918) Mehemed Hadi, (1879-1920) Abdulla Şaiq (1881-1959) Abdulla Bey Divanbeyoğlu, (1883-1936) Yusuf Vezir Çemenzemimli (1887-1943) Cefer Cabbarlı (1889-1934) gibi ünlü ediplerin eserlerini tahlil ederek değerlendirmelerde bulunmuştur. Benzer biçimde edebiyat vadisine yeni adım atan genç ediplerin eserlerini dikkatli gözle inceleyerek tenkit sahasında görüşlerini ilk bildiren münekkittelerdendir. Cefer Cabbarlı, bu sahadaki titiz çalışmalarından dolayı Seyid Hüseyin'e "muktedir münekkit" sıfatını uygun görmüş, böylece onun kudretli bir eleştirmen olduğunu belirtmiştir. Seyid Hüseyin'in dünya görüşü ile toplumsal olaylara bakışı Üzeyir Hacıbeyov (1885-1948) ile örtüşmektedir. İkisi arasındaki yakın arkadaşlık ilişkisi, Üzeyir Bey'in yönlendirmeleri Seyid Hüseyin'in hem tenkidi faaliyetlerinde hem de kaleme aldığı eserleri üzerinde müspet tesir göstermiştir. Bunun ardından Hacıbeyov'un talebi üzerine onun redaktörlüğünü yaptığı *Yeni İkbal* (1912-1915) ve *Azerbaycan* (1918-1920) süreli yayınlarına düzenli olarak çok sayıda makale göndermiştir (URL 1).

5. HİKAYECİ KİMLİĞİ

Çağdaş Azerbaycan hikayeciliğinin gelişim çizgisi incelenirken Seyid Hüseyin'in kendine özgü bir yeri olduğu görülür. Müellifin 1920'li yılların sonundan başlayıp 1930'lu yılların ortasına kadar matbaa yüzü gören hikayeleri Azerbaycan edebiyat dünyasında ses getirir. Günümüzde kıymetini hala koruyan eserleri Seyid Hüseyin'in ülkede "hikaye ustası" sıfatıyla anılmasına vesile olur. İlk ürünleri ihtilal öncesindeki süreli yayınlarda yer alan edip, kendisini sanat dünyasında üne kavuşturan hikayelerini Sovyet döneminde kaleme alır. 1927 yılından itibaren arka arkaya basılan hikayelerle kısa sürede şöhret kazanır. "Gelecek Heyat Yollarında", "Bir Küçenin Tarixi", "Sarıköyne", "Onun Oğlu", "Hacı Sultan" öncelikle adı anılması gereken hikayelerdir. Daha sonra "Mehriban", "Daxiliye Naziri", "Hezin Bir Xatire" isimli hikayeleri dergilerde gün yüzüne çıkar. Seyid Hüseyin, 1928 yılında *Yeni Heyat Yollarında* (1928) adlı kitabında topladığı "Bir Küçenin Tarixi", "Çarxların Hücumu", "Gelecek Heyat Yollarında", "Daxiliye Naziri", "Gilan Qızı", "İki Heyat Arasında", "Uzun Dere", "Onun Oğlu" gibi hikâye örnekleriyle Azerbaycan Türk halkında kadının bilinçlenme sürecini, hak arayış mücadelesini ve özgür insan olma gayretini göz önünde canlandırılabilen tablolar şeklinde anlatır (İbrahimov, 1961, 32). Bu örneklerde Seyid Hüseyin'in eski toplum düzenini tenkit ederek çağdaşlığı öne çıkardığı görülür. Edip o yıllarda dergilerde basılan hikayeleri vasıtasıyla toplumsal ve ahlaki meseleleri gündeme getirmiş, bilhassa kadın hak ve özgürlüklerini ısrarla vurgulamıştır. Seyid Hüseyin'in Çehov tarzı hikayeleriyle Azerbaycan Sovyet edebiyatında sarsılmaz bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Özellikle Celil

Memmedquluzade ile Abdurrahim Bey Haqverdiyev gibi öncülerin hikayecilik çizgisini başarıyla devam ettiren müellif eserlerinde göz önünde canlandırılan tablolar sunmasıyla dikkat çeker.

Seyid Hüseyin'in edebiyat dünyasında tanınmasını sağlayan dönemin en çağdaş örneklerini sunduğu hikayeleridir. Diğer ünlü hikayelerinin yanı sıra "Kor Kişinin Arvadı", "Hacı Manaf", "Ağaverdi", "Üç Manat Cerime", "Gençlik Maceraları" gibi hikayeler edibin Azerbaycan edebiyat tarihinde "mahir" bir hikayeci sıfatıyla ünlenmesine vesile olur. Bu hikayelerde hem inkılaptan önceki hem de Sovyetler Birliği yıllarındaki Azerbaycan toplum hayatı türlü yönleriyle ele alınır (Eliyev, 2018: 407).

Müellifin "Hezin Bir Xatire" ile "İsmailiyye" hikayeleri üzerinde dikkatle durulması gereken önemli örneklerdir. Okuyucunun ilgi ve dikkatini çekecek bir tarzda yazılan bu örnekler esasen bilindik hikaye özelliklerinden kısmen farklı olarak hatıra üslubuna yakın görünür. "İsmailiyye" hikayesi ise Azerbaycan'da kendine mahsus kıymet taşıyan hadiseyi yeniden gündeme getirir. Hikaye İsmailiyye binasının tarihini yeniden ifşa etmenin haricinde, önemli mimari yapılardan olan binanın Azerbaycan'ın özgürlük ve bağımsızlık yolundaki mücadelesine tanıklık eder. Binayı Azerbaycan'ın sembolü olarak gören Seyid Hüseyin, ona adeta milli bir ruh kazandırır.

Heyhat İsmailiyye yandırılmıştı. Seqfi tökülmüş, içerisinde xefif bir tüstü çıxıyordu. Mübaliğesiz deyirem, heyatımda o qeder müteessir olmamışdım. Meyus bir halda onun dörd etrafını gezib dolaşdım. İçerisine daxil oldum. Enqazi üzerinde eylesib biixtiya rbir halda düşünmeye başladım. Fikirleşir, orda keçirilen qurultulu iclasları, meslek mübarizelerini birer birer nezerimden geçiriyor, heç bir eser qalamayan müxtelif teşkilatlar haqqında mühakime ediyordum (Müasir Azerbaycan Edebiyatı, 2007: 19).

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 1918'de resmen kurulduktan sonra Seyid Hüseyin, ortaya çıkan hürriyet havasıyla edebiyat sahasında daha üretken hale geliyor, verimli edebi faaliyetlerini şevkle sürdürüyordu. Rusların açık desteğini arkasına alan Ermeni Taşnak Partisi (kuruluş: 1886) mensupları, bu yıllarda adeta gemi azıya alarak Müslüman Azerbaycan halkına büyük zararlar vermeye başlamıştı. Yok etmeye çalıştıkları mimari eserlerden birisi, hayırsever zenginlerden Ağa Musa Nağıyev'in (1848-1919) oğlu İsmail'in hatırasını yaşatmak için inşa ettiği "İsmailiyye" binasıydı. O yıllarda Türklere karşı düşmanca faaliyetlerini açıktan açığa icra eden Ermeniler, bu binayı yok etmeye çalışıyorlardı. Ermenilerin düşmanlığını halka açıkça duyurmak, böylece yaklaşan tehlikeye karşı Azerbaycan toplumunu uyarmak isteyen Seyid Hüseyin, "Hezin Bir Xatire" ile "İsmailiyye" başlıklı hikayelerini kaleme almıştı. Sözü edilen hikayeler Azerbaycan gazetesinde neşredilince geniş halk kitleleri tarafından ilgiyle okunmuştu. O yıllarda dönemin yenilikçi Azerbaycan aydınları İsmailiyye binasını halkın en değerli varlığı olarak görüyor, kutsal ve dokunulmaz bir mabet olarak kabul ediyorlardı. Halkın önemli bir kesimi bu binayı Türk halkının özgürlük ve bağımsızlık sembolü olarak görmekteydi (URL 1). Duygusal bir üslupla kaleme alınmış bu iki hikayenin sonu da heyecanlı ve üzücü biçimde noktalanıyordu.

Seyid Hüseyin, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin rehberlik ettiği milli çağdaşlaşma yolunda *Azerbaycan Gazetesi*'nin (1918-1920) öncülüğünde Yaşıl Kalem edebiyat topluluğunun çalışmalarında aktif görevler üstlenmişti. Cumhuriyetin Sovyetler Birliği tarafından yok edilmesinden sonra Müsavat Partisi'nin Bakü'de gizli faaliyet yürüten merkezi komitesinin üyesi olarak çalışmalarını sürdürüyordu. Gizli teşkilatın deşifre edilip ortaya çıkarıldığı 1923 yılının ağustos ayında *Kommunist* gazetesinde özel bir açıklama yapılmıştı. Gizli Müsavat teşkilatının feshedildiğini ilan edenler arasında Seyid Hüseyin'in imzası da bulunuyordu. Siyasi kimliği ve faaliyetlerini yakından takip eden Sovyet yönetimi onu sakıncalı bir isim olarak görmekteydi. İmza hadisesinden sonra giderek yoğunlaşan zulüm uygulamaları, nihayet onun hayatının son bulması ile noktalanacaktı.

6. HİKAYELERİN İÇERİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİLER

Seyid Hüseyin'in kaleme aldığı hikayeler, gerçek duyguları içten ifadelerle anlattığı için okuyucu üzerinde tesirlidir. Gazeteci üslubuyla merak uyandırıcı biçimde yazıldığından bu örneklerin beğenilerek okunduğu görülür. Edibin hikayelerinde yer alan Şirinnaz, Sarıköynek, Ceyran, Xedice, Enise gibi kadın karakterler hadiselerin ana ekseninde yer alır. Hemen tamamı acı ve ıstırap yüklü hayat sürmüş bu kadınların bir kısmı sahip oldukları hakların bilincinde iken, diğer kısmı ise temel hak ve özgürlüklerden mahrum yaşamaya devam eder. Hikayeler aracılığıyla Seyid Hüseyin kurguladığı mazlum karakterler üzerinden kadının köle vaziyetine karşı isyan ve mücadele tavrı içindedir. Müellifin kaleminden çıkan olumsuz karakterlerin okuyucu üzerinde derin tesir bıraktığı anlaşılmaktadır. Hikayelerde olumsuz şahsiyetleriyle öne çıkan Hacı Aslan, Hacı Kerim, Hacı Sultan gibi karakterler

okuyucunun ilgi ve dikkatinin metne yönelmesine vesile olur. İsmi zikredilenler kötü emellerine ulaşmak için türlü yollara başvurmaktan çekinmeyen sahte dindarlardır. Onların konuşma tarzı ve karakter profilleri dürüst ve ahlaklı insanlardan epeyce farklıdır. Seyid Hüseyin, dini kullanarak çıkar sağlayan “sahtekar dindar” tipini geliştirerek “kendine özgü karakter” seviyesine çıkarır ki bu onun başarılı hikayeciliğinin önemli göstergesidir (Eliyeve, 2018: 408).

6.1. Yatmış Kendin Qış Gecelerinde

“Yatmış Kendin Qış Gecelerinde” (Seyid Hüseyin, 2006: 9) hikayesinde Molla Xelil, kendini adeta köyün ruhu mertebesinde gören para düşkünü, sahtekâr ve müfteri bir adamdır. Köyde imamlık yapmakta, ayrıca ölümler için kuran okuyarak yüklü miktarda gelir elde etmektedir. Bir süre sonra idealist genç bir erkek köye öğretmen olarak atanır. Kısa zamanda halkın sevgi ve güvenini kazanır. Molla ile öğretmen fikir ve zihniyet bakımından zıt kutuplarda yer almaktadır. Öğretmenin halka yakın davranması, okul saatleri dışında her yaşta insana ders vermesi zamanla Molla Xelil’i rahatsız etmeye başlar. Zira öğretmenin aydınlatıcı açıklamalarıyla bilinçlenen halk, mollaya daha az ilgi göstermekte, onun batıl inanç seviyesindeki fikirlerine kıymet vermemektedir. Bir süre sonra itibarının zedelendiğini düşünen molla, öğretmeni gözden düşürmek için türlü oyunlar sergilemeye girişir.

Köyde çocuğu olmadığı için kocası tarafından horlanan ve üstüne kuma getirilen Telli adlı genç bir kadın vardır. Öğretmen, Telli ile bitişik evde yaşamakta, uygun zamanlarda eğitimsiz olan bu hanıma aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Köyün mollası Telli’ye gaddar kocasının baskılarına boyun eğip sabır göstermesini tavsiye ederken, öğretmen yapılan haksızlığa karşı çıkmasını önermektedir. Gelirinin azalıp çıkarlarının zedelendiği kaygısına kapılan molla, öğretmenin evine giderek ona menfaat paylaşımı teklif eder. Kazandığı parayı bölüşmeyi önerir. Tek isteği öğretmenin halkı kendisine gelmesi için teşvik etmesidir. Birlikte hareket ederse kısa zamanda zengin olabileceğini söyler. Aydın bir insan olan öğretmen teklifi açık biçimde reddeder. O, gelirini alınının teri ile kazanmak istediğini, halkı din adına kandırmanın aracısı olmayacağını beyan eder.

Teklifinin kabul görmemesinden öfkelenen molla iftiraya başvurur. Öğretmenin gece vakti bir kadınla gizlice görüştüğünü, ahlaka aykırı tavırlar içinde bulunduğunu iddia eder. Bu mesnetsiz suçlamalar karşısında öğretmen gerçekleri köy halkına tek tek açıklar. Molla’nın kendisine iş birliği karşılığında para teklif ettiğini, ancak bunu reddettiğini söyler. İslam adlı şahıs ile Molla Xelil iş birliği yaparak Telli’yi mahkemeye verirler. Öğretmenle gönül ilişkisi bulunduğunu, iffetsiz bir kadın olduğunu iddia ederler. Çok uğraşmalarına rağmen istedikleri neticeye ulaşamazlar. Sonunda öğretmenin samimi çabalarıyla Telli mahkemeden ceza almadan kurtulur.

Seyid Hüseyin, “Yatmış Kendin Qış Geceleri” hikayesi aracılığıyla okuyucuda sağlam bir İslam algısı oluşturmaya çalışır. Kendini dinin temsilcisi gibi gösteren şahıslar, esasen İslam inancına zıt niteliklere sahiptir. Müellif gerçek Müslüman niteliklerini bünyesinde barındıran ideal öğretmen tipini başarıyla kurgulayarak realist çizgilerle tasvir eder. Seyid Hüseyin, bu örnekte öğretmeni, eğitim sevdalısı ve kadın hakları savunucusu nitelikleriyle gözler önüne serer (URL 8)

6.2. Gilan Qızı

“Gilan Qızı” (Seyid Hüseyin, 2006: 47) başlıklı hikaye müellifin en sevilen ürünlerindedir. Anlatıcı seyahat maksadıyla Bakü’den İran’daki Güney Azerbaycan’ın Gilan şehrine gitmektedir. Kervanla yolculuk yapan küçük topluluk bir an önce menzile varmak arzusundadır. Bahar sebebiyle karlar erimiş, kabaaran nehirler taşma noktasına gelmiştir. Kervan’ın nehrin karşısına geçip yoluna devam etmesi gerekmektedir. Büyükçe bir kayığa binen 12 kişi karşıya geçmeye çalışır. Kabaaran nehir suları, dengesini bozduğu kayığı devirmek üzeredir. Yazar tehlikeli yolculuk sırasında epeyce korkmuştur. Bu sırada 13-14 yaşlarında bir kız dikkatini çeker. Çok dalgın görünen kızın yüzünde tedirginliğin gölgesi dahi yoktur. Bu korkusuzca tavır anlatıcılığı şaşırtmakla kalmaz, onu hayretler içinde bırakır. Kızın cesur ve umursamaz halinin sebebini öğrenmek ister.

Kızla konuşan yazarın ağzından “eğer kayık devrilseydi seni kurtarırdım” sözleri çıkar. Söylenen samimi açıklamayı çok önemseyen kız, yeni tanıştığı bu iyi kalpli genç adamın kendi derdine derman olacağını düşünür. Pençesine düştüğü felaketten onu ancak bu adam kurtarabilecektir. Kızla bir daha görüşme fırsatı bulamayan yazar, onun ciddi bir sıkıntısı olduğunu hissetmiştir. Uzun zaman sürecine yayılan karmaşık hadiselerin ardından gizemli kızla tekrar karşılaşır. Henüz çocuk sayılacak yaşta bulunan Qonça’nın başına büyük felaketler geldiğini öğrenir. Babası genç yaşta vefat edince evli ve çocuklu amcası, kızın annesini kendisine zorla ikinci hanım olarak alır.

Ağabeynin tüm mal ve servetini hukuksuz biçimde kendi üstüne geçiren adam, ağabeynin ailesine gaddarca davranmaktadır. Evde fazlalık olarak gördüğü Qonça'yı bölgenin yaşlı ve zengin şahıslarından Nizamüddeve'ye satar. Öğrenci olarak bulunduğu okulunu çok seven ve evlenmek istemeyen Qonca'yı türlü hilelerle Nizamüddeve'nin evine ikinci eş olarak gönderir. Kandırılarak götürüldüğü yolculuk sırasında yazarla tanışan Qonça, onun kendisini kurtarabileceğini ümit eder. Ancak bu beklenti gerçekleşmeyince Nizamüddeve etrafındakileri "nikahlı karım" yalanıyla kandırarak kıza tecavüz eder. Bu faciayı işiten yazar büyük üzüntü yaşamasının ötesinde, faciaya uğrayan kıza yardım edemediği için kendini suçlar. Her şeye rağmen Qonça'yı gaddar ve insafsız adamın elinden kurtarmaya çalışan yazar, bunu bir türlü başaramaz. Qonça'ya ulaştırılmak üzere yazdığı mektupta çektiği vicdan azabını dile getirmektedir. Yazar bu hikayede kadın hak ve özgürlüklerini sağlayamayan kanunların eksikliğine dikkat çeker. Devletin bozuk sistemi düzelmedikçe günahsız kızların bu tür facialardan kurtulamayacağını belirtir.

6.3. Bir Küçenin Tarixi

Azerbaycan'ın yakın tarihindeki bazı hadiselerin izlenebildiği "Bir Küçenin Tarixi" (Seyid Hüseyin, 2006: 61) hikayesinde Bakü'nün namı bir sokağının okurda dehşet uyandıran görüntüsü tasvir edilir. Gaddar bir karakter olarak tanıtılan Hacı Aslan'ın yaptığı veya yapılmasına aracılık ettiği cinayetlerden söz edilir. Hikayede verilen mesaj şudur: Hacı Aslan karakteri Celil Memmedquluzade'in Danabaş Kendinin Ehvalatları eserindeki Xudayar Bey'in karşılığıdır.

Hikayede klasik şark kültürü ile Batı kültürünü birlikte sergileyen bir sokağın tarihi anlatılmaktadır. Sokak sakinlerinin korkudan hürmet göstermek zorunda kaldıkları Hacı Aslan, buranın en belalı, dolayısıyla en nüfuzlu şahsiyetidir. Gösterilen hürmet Hacı Aslan'ın kişiliğine değil, yaptığı karanlık işlerden duyulan korkudandır. Ağzı bozuk, küfürbaz bir adam olan Hacı Aslan bütün insanları ürkütmüş, adeta korku imparatorluğu kurmuştur. Mahallede onun istekleri kanun mertebesinde. Can korkusu sebebiyle her türlü talebi ahali tarafından koşulsuz olarak yerine getirilmek zorundadır. Hacı Aslan bir gün talimat vererek mahalledeki herkesin evini sıkı sıkıya kapatmasını ister. Mahallede av partisi düzenleyecek, tazıların önüne kattığı tavşanları yakalamasını sağlayacaktır. Tazının önünden kaçan tavşanlardan biri, evin kapısından değil, duvardaki oluktan kapalı bahçeye girer. Evin sahibi, Hacı'nın şimşeklerini üzerine çeker. Büyük korku yaşayan adam özür diledikten sonra ceza almaktan kurtulur.

Hacı Aslan'ın buharlı gemisinde çalışan mahalle sakinlerinden Mürselqulu, haksızlığa tahammül edemeyen cesur bir adamdır. Hacı'nın yaptığı zulme karşı tavır koyan nadir insanlardandır. Kendine ram edip boyun eğdirmek isteyen Hacı Aslan, onu işten çıkarır. Bu durumdan fazla etkilenmeyen Mürselqulu kısa süre sonra başka bir işte çalışmaya başlar. Ancak Hacı kendi itibarının zedelendiğini, karizmasının sarsıldığını düşünerek adamlarına Mürselqulu'nu öldürtür. 16 yaşındaki yeğeni dayısının haksız biçimde öldürtülmesine tahammül edememiş, içli içli ağlamıştır. Bunu haber alan Hacı aynı akıbeti gence yaşatarak onu da öldürtür.

Halkın üzerindeki baskı ve zulmü eksiltmeyen Hacı Aslan, her devrin adamıdır. Azerbaycan'da yönetim biçimi değişse de onun korku saltanatında bir değişme olmaz. Zira o her daim, iktidarın ve gücün yanında durmayı adet haline getirmiştir. 1905 Meşrutiyet hareketinden sonra Çarlığın Azerbaycan'daki otoriter idaresi zayıflamış, başıbozukluk ortaya çıkmıştır. Ülkedeki karmaşayı düzeltmek amacıyla kurulan Sulh ve Salah Cemiyeti'nin üyeleri arasında ironik bir biçimde yine Hacı Aslan vardır. Kendi çıkarlarını sonuna kadar gözetmeyi sürdürmüştür. Bir süre sonra Hacı Aslan ölür. Ölümünden sonra bu sabıkalı sokağın yeni zalimleri onun soyundan gelen çocuk ve torunları olur. Ne yazık ki benzer zulüm ve cinayetler sergilenmeye devam edilir.

6.4. Gelecek Heyat Yollarında

Aynı zamanda hikaye kitabının adı olarak da kullanılan "Gelecek Heyat Yollarında" (Seyid Hüseyin, 2006: 70) isimli hikayede Azerbaycan toplumunda o yıllarda temel hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılan genç bir kadının dramı anlatılır. Vazifesine henüz yeni başlamış bir öğretmen olan yazar, şehrin kalabalık caddelerinin birinde her sabah aynı hanımla karşılaşmaktadır. Günlerce tekrarlanan bu karşılaşmalar sonunda kadının kimliğini ve ne iş yaptığını merak etmeye başlar. Yüzü gülmeyen, çehresinde sürekli hüznü barındıran bu hanım kimdir? Uzun bir bekleyişin ardından ilgi ve merakını celbeden kadınla tanışarak hakkında bilgi almayı başarır. Bir yıllık evli olduğunu öğrendiği Ceyran adındaki bu hanımın, küçük bir bebeği de vardır. Köyde büyümüş bu kız doğru dürüst eğitim görmemiştir. Yine köylü olan Eldar isimli bir gençle evlidir. Köyde katip olarak görev yapan Eldar,

çalışkanlığı sebebiyle ödüllendirilir. Faydalı işleri göz önünde bulundurularak köy komitesince yüksek öğrenimini tamamlamak üzere şehre gönderilir. Okuldan mezun olduktan sonra köye geri dönecektir.

Ceyran, ailece şehre taşınma hayalleri kurmakta, ancak şehre yerleşme talebi kocası tarafından sürekli reddedilmektedir. İsrarı karşısında kendisinin şehre götürülmeme sebebinin öğrenen genç kadın kocasına öfkelenmiştir. Zira Eldar, Ceyran'ın eğitimsizliğini, köy kızı oluşunu, görgüsüzlüğünü sürekli yüzüne vurmaktadır. Ayrıca soğuk davranmaya başlayan Eldar bir süreden beri şüpheli tavırlar takınmakta, yalan söylemektedir. Ceyran, bu işte bir bit yeniği olduğunu hisseder. Yaptığı araştırmalar neticesinde Eldar'ın şehirde başka bir kadınla gayrimeşru ilişki yaşadığını öğrenir. Üstelik kocasının kendisini sürekli cahillikle suçlaması, hor ve hakir görmesi onun kadınlık gururunu incitmektedir.

Şiddeti artan hakaretlere tahammül edemeyen Ceyran, bebeğini yanına alarak şehre taşınır. Burada büyük sıkıntılara göğüs gererek eğitim almaya, bir yandan da çocuğunu büyütmeye çalışır. Yaşadığı türlü imkansızlıklar, yüzünün asılmasına, hüznü görünmesine sebep olmaktadır. Azimli ve mücadeleci kişiliğe sahip Ceyran kadınlık gururunu ayaklar altına alarak Eldar'ın ilişki yaşadığı yeni kadının evine gider. Ağır hakaretlerde bulunan kadın onu evden kovar. Bu tavır Ceyran'ın okula azimle bağlanmasına sebep olur. Artık ikinci kadından daha üst seviyeli eğitim almak için hırslanmıştır. Bu arada sivil toplum kuruluşları ile derneklerde görevler üstlenmeye başlar. Kadın-erkek eşitsizliği, kadının dışlanmışlığı, kadın hukuksuzluğu konularında faaliyetler sürdürür.

Eski koca Eldar ile ikinci kadın, Ceyran'ın okuyup eğitim almasını, kendisini sürekli geliştirmesini ibretle izlemektedir. Onun benliğinde gerçekleştirdiği yenileşmeyi artık kabullenmeye başlamışlardır. Bir süre sonra çocuk sahibi olan ve Ceyran'a yaptığı kötü muameleden pişmanlık duyan kadın ondan af diler. Önceden görgü ve bilgisini artırarak kocasının sevgisini yeniden kazanabileceğini düşünen Ceyran artık aynı fikirde değildir. Azmi, sebatı, gururu ve dik duruşuyla kadına ve Eldar'a unutamayacakları ders verir. Acı çeken bir kadının üzüntüsünün üstüne ikinci bir kadının mutluluk inşa edemeyeceğini söyler. Kadınların erkeklere kulluk ederek onların esareti altında karın tokluğuna çalışan varlıklar olmadığını belirtir. Zira her kadının zekası, yeteneği ve kendine özgü karakteri vardır. Seyid Hüseyin bu hikayede evliliklerde erkeğin kadını desteklemesinin elzem olduğunu, ancak onun şahsiyetini ayaklar altına almaması gerektiğini mesaj olarak vermektedir.

6.5. Mehriban

“Mehriban” (Seyid Hüseyin, 2006: 95) başlıklı hikayenin ana ekseninde hayatın acımasız çarkında adeta öğütülmüş Mehriban isimli bir kadın yer alır. Zeynal, Mehriban'la dört yıl önce evlenmiş ve iki kız sahibi olmuş bir adamdır. Sağlam karakterli, cefakâr Mehriban hatalı bir tavır sergilemediği halde Zeynal ondan boşanmak istemektedir. Zira Zeynal, Yelizaveta isimli hafifmeşrep kadınla yaşamaya başlamıştır. Bu iffetsiz kadının ısrarlı taleplerine daha fazla diremeyerek hanımını hiçbir sebep yokken boşamak istemektedir. Gurur ve izzetinefis sahibi Mehriban, kocasına yalvaracak kişilikte bir kadın değildir. Köy kızı olan ve eğitim almamış bulunan Mehriban okuma yazma bilmemektedir. Eşinin eğitimsizliğini sürekli yüzüne vuran Zeynal'ın şehirde yaptığı ilk şey onun örtündüğü çarşafını çıkartmak olur. Bu adam, şehir kadınları gibi olmadığı için Mehriban'dan utanmaktadır. Bir süre sonra maaş ve ek geliri artan Zeynal'ın içinde bastırıldığı kötü karakteri zamanla gün yüzüne çıkar. O, taltif edilmeyi sevmekte, bunu karşılık kolayca başkalarının tesirinde kalabilmektedir. Reşid Naşad Efendi, Zeynal'ın dostu gibi görünen, esasen onun hanımı Mehriban'a göz diken sahtekar ve ahlaksız bir adamdır.

Mehriban, kocasının Yelizaveta ile ilişkisini öğrenince evi terk eder. Bir erkek olarak annesiz kalan çocuklara bakamayacağını anlayan ve duygu sömürsü yapmaya başlayan Zeynal, itibarlı insanları araya koyarak hanımı tekrar eve döndürür. Mehriban ileri sürdüğü şartları kabul ettirerek eve geri gelir. Ancak çok geçmeden Zeynal'ın eski hatalarını tekrar ettiğini, dostu olan kadından da ayrılmadığını öğrenir. Evde tertiplenen yemekte Reşid Naşad, alkolün de tesiriyle erkeklerin aynı anda dört kadın almasının normal olduğunu, canı sıkılan erkeğin eşini boşayabileceğini, kadının kocasının sözünden asla çıkmaması gerektiğini söyler. Böylece kendi kişiliğini ele vererek, kadınlara yönelik art niyetli yaklaşımını ifşa etmiş olur. Çirkin tavra daha fazla tahammül edemeyen Mehriban, aynı zamanda kendisine ahlaksızca tekliflerde bulunan bu adama hakaret ederek evden kovar. Kötü emelini normal yolla gerçekleştiremeyeceğini anlayan Reşid Naşad, Mehriban'a iftira atar. Onun iffetsiz hareketlerde bulunduğunu, ahlaksızlık yaptığını söyler. Bunu duyup hışımına gelen Zeynal, hakaret ettiği hanımını kendini aldatmakla suçlar. Aralarındaki kavgada Mehriban bıçakla ağır şekilde yaralanır. Ertesi gün polis hadiseyi aydınlatmak için ona sorular sorar. Mehriban, polise Zeynal'ın kendisini haksız biçimde suçladığını söyler. Yüzleştirilmek için polis zoruyla hastaneye getirilen Zeynal ile namusuna göz diken

Reşid Naşad'ın gözlerinin içine bakar. Onlara zor bir soru sorar. "Ahlak nedir ki, sizde varmış da bende yokmuş" der. Sonra da son nefesini verir. Yazar bu hikayede başkalarını yok yere iffetsizlikle suçlayan bazı insanların aslında en büyük ahlıksızlar olduğu belirtir.

6.6. Onun Oğlu

"Onun Oğlu" (Seyid Hüseyin, 2006: 155) farklı karakterlere sahip Mirze Qedir ile Nesir adlı iki kardeşin hikayesidir. Mirze Qedir, matbuatta yer alan makaleleri, sivil toplum kuruluşlarında sürdürdüğu eğitim ve hayır faaliyetleriyle tanınır. Bilhassa yüksek tabakadaki insanlar arasında şöhet ve itibar kazanmıştır. Küçük kardeş Nesir ise doğru dürüst bir eğitim almamıştır. Belirgin işi ve mesleği olmadığından yakın çevresi bile onu "Mirze Qedir'in kardeşi" sıfatıyla tanımaktadır. Nesir, ağabeyinin saygınlığına hanel getirmemek için tavır ve davranışlarına özen göstermektedir. İş sebebiyle çok zenginleşmiş olan Mirze Qedir, hatırı sayılır servetin sahibidir. Oysa Nesir'in dişe dokunur hiçbir şeyi yoktur. Ağabeyinin kendisine verdiği özel işleri yerine getirmek için canla başla çalışmaktadır. 25 yaşındaki Nesir, evlenip yuva kurmak istediğini söylerse de ağabeyi buna sıcak bakmaz.

Mirze, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin ilanının ardından milli komitenin üyesi olarak görev yapmaya başlar. Bu sırada iki kardeş arasında fikir ayrılıkları su yüzüne çıkar. Ağabey Müsavat Partisi'ni, kardeş ise Hümmet Partisi'ni desteklemektedir. Azerbaycan'da milli meclis kurulduğunda Mirze Qedir vekil seçilir. Nesir ise Bolşeviklere ait belgeleri matbaada bastığı için tutuklanır. Kardeşinin bu tavrına öfkelenen ağabey, yine de onu cezaevinden kurtarmaya çalışır. Öte yandan kardeşinin bir süre hapiste kalıp burnunun sürtülmesinin uygun olacağını düşünmektedir. Ancak kısa süre sonra Bolşevikler idareyi ele alınca vaziyet hızla değişir. Rejim muhalifi durumuna düştüğu ve öldürölme korkusu taşıdığı için Mirze yurt dışına çıkar. Siyasi mülteci sıfatıyla çok sayıda ülkeyi dolaşmak zorunda kalır. Eşi ve oğlunu göremeyen ağabey, mutsuz ve huzursuz bir dönem geçirmektedir. Onun yokluğunda ailesine sahip çıkan Nesir, yeğeni Ekrem'in eğitimine özel önem vermektedir. Bu sırada hükümet tarafından Kiril alfabesi kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Mirze Qedir ise sadece Arap alfabesini bilmektedir. Neticede birbiri hakkında bilgi almak isteyen ve özlem dolu olan baba ile oğul, alfabe farkı sebebiyle gönderilen mektupları okuyamamaktadır.

6.7. Hezin Bir Xatire

Seyid Hüseyin'in Azerbaycan toplumunda kadının ezilmişliğini dile getiren hikayelerinden bir diğeri "Hezin Bir Xatire"dir. (Seyid Hüseyin, 2006: 165) Yazar 18 yaşında iken çok sevdiği dedesinin vefatıyla üzüntülü bir dönem geçirmektedir. Ölümün ardından yazarın hayatında köklü değişiklikler olmuş, aile sahip olduğu varlıkları bir anda yitirmiştir. Yazar, yaz aylarında dinlenmek için bir süreliğine bağ evine yerleşince burada 15 yaşındaki Hatice isimli bir kızla tanışır. Annesi kısa süre önce vefat eden bu kız, derin üzüntü yaşamaktadır. Yazar, kendisiyle benzer acılar taşıyan kızla arkadaşlık edebileceğini düşünmektedir. Ancak onun beklentilerinin aksine gelişmeler yaşanır. Haber gönderen Hatice, bu genç adamın kendisinden uzak durmasını talep eder. Bu tavra epeyce bozulan ve hayalleri yıkılan yazar, yine de istenileni yerine getirir. Ne hikmetse genç kız, bir süre sonra onunla serbestçe görüşerek arkadaşlık yapmaya başlar. İkisi arasında duygusal yakınlaşma olur. Yaz sonuna doğru Hatice samimi şekilde vedalaşarak ondan ayrılır.

Kızı çok merak eden yazar üç yıl boyunca ondan bir türlü haber alamaz. Arkadaşından Hatice'nin evlendiğini öğrenince büyük üzüntü yaşar. Zira geleceğe yönelik hayalleri yıkılmıştır. Üçüncü yıl sonra Hatice'yi zenginlere mahsus güzel kıyafetler içinde görmesine rağmen onunla konuşma fırsatı bulamaz. Giyiminden zengin bir adamla evlendiği anlaşılmaktadır. Bu hadisenin üzerinden dört yıl daha geçtikten sonra onu 3. kez görür. Hal ve tavırlarından Hatice'nin hiç de mutlu olmadığını anlar. 1918 yılında 4. kez gördüğünde onun Bakü zenginlerinden birinin evinde hizmetçilik yaptığını öğrenir. Bu kez onunla konuşup hakkında bilgiler alır. İkinci kez boşanan Hatice, yeniden evlenmeyi tercih etmemiş, 5 yaşındaki kızına bakmak için hizmetçiliğe başlamıştır. Mutsuz yılların ardından amansız hastalığın pençesine düşmüştür.

Ömrünün son demlerini yaşadığını hisseden Hatice, yazar ile birlikte kendi teyzesi ile eniştesini yanına çağırarak onlara son sözlerini söyler. Yazara onu en baştan beri sevip aşık olduğunu itiraf eder. Kendisinin pek çok kadın gibi talihsiz olduğunu, rızası dışında zorla iki kez evlendirildiğini belirtir. Etrafindakiler tarafından "ayıp değil mi?" "halk ne der" sözleriyle bedbaht ve mutsuz edildiğini vurgular. Ne yazık ki yazar da "ayıp", "halk ne der" sözlerinden çekinerek Hatice'ye olan sevgisini söyleyememiş, samimi duygularını yüreğinde saklamıştır. Birbirini seven iki insanın hayatı adeta heder edilmiştir. Ömrü boyunca hiçbir isteğine nail olamayan Hatice'nin son talebini içeren vasiyeti de ne

yazık ki yerine getirilemez. Yazar, ismi Hatice konulan küçük kızın annesinin kaderini yaşamayacağını ümit etmektedir.

6.8. Hacı Sultan

“Hacı Sultan” hikayesinin (Seyid Hüseyin, 2006: 182) başkarakteri hileli alışverişin ustası olan, ne pahasına olursa olsun zenginleşmeye çalışan bir adamdır. Halka gösteriş yapmak için camiye gidip yalandan namaz kılmaktadır. Kendisini dindar bir Müslüman olarak göstermeye çalışmaktadır. Her fırsatta helal kazanç için çaba sarf ettiğini dile getirmesine rağmen bunun tam zıddını yapmaktan geri kalmaz. Risk altına girmemek için evini hileşeriye ile yeğeninin üstüne geçirmiştir. Geri alamayınca onu acımasızca öldürmekten çekinmemiştir. Dini kendi çıkarları için kullanarak ticaret yapan bu insan ömrü boyunca mutluluğu yakalayamamıştır.

6.9. Sarıköynek

Yazar, kadınların mağduriyetini ele aldığı “Sarıköynek” (Seyid Hüseyin, 2006: 189) hikayesinde Azerbaycan toplumunda kadınların maruz kaldığı insanlık dışı muameleyi canlı tablolar halinde tasvir eder. Hatıra şeklinde kaleme alınmış bu hikayede yazar, Güney Azerbaycan’daki Gilan şehri yakınlarındaki bir köye tatil için gider. Hazar Denizi kıyısındaki köyde uygun bir yer bulup burada geceler. Uykusunun en derin yerinde büyük bir gürültüyle uyanır. Kalabalığın içinde orta yaşlı bir adamın sarı gömleklili genç bir kadını dövdüğüne tanık olur. Öfkeden çılgına dönmüş adamı teskin etmek, kadını elinden almak mümkün görünmemektedir. Kavgayı yatıştırmak için çare arayan yazar, olaya müdahale ederek uygun bir dille kadını dayakçı adamın elinden kurtarır. Sarı gömleklili kadının kocası olduğunu iddia eden bu adam, uyuşturucu bağımlısıdır. Ev ve ailesinin geçimiyle ilgilenmediği gibi uyuşturucu tedarik etmek için ev eşyalarını tek tek satmaya başlamıştır. Ahlaksızlığıyla nam salmış bu adamın maksadı, kadını fuhuş yapmaya zorlamak, gelen paraya el koymaktır. Oysa kadın buna razı değildir. Onun tek varlığı olan ineği de elinden gitmek üzeredir.

Yazarın talebiyle mağdur kadın başından geçenleri ve hayatının acılarını nakletmeye başlar. Aslen Kazvin vilayetinden olan bu hanım, babasını hiç tanımamıştır. Annesi ikinci kez evlenmek zorunda kalınca üvey babasının türlü eziyetlerine maruz kalır. 12 yaşında iken annesi vefat edince üvey babası onu zengin bir adama hizmetçi olarak satar. Bu varlıklı evin acımasız hanımı ona gün yüzü göstermeyerek zulmeder. Suçsuz olmasına rağmen kendisine hakaret edilerek konaktan kovulur. Yaşlı bir kadın güya ona acıyarak evine alır. Sonradan genelev sahibi olduğu anlaşılan kadın ona zorla fuhuş yaptırmaya başlar. Böyle zelil bir hayat sürmek istemeyen sarı gömleklili genç hanım, kendini nehre atarak intihar girişiminde bulunur. Tesadüfen oradan geçen bir adam onu ölümden kurtarır. Evlilik teklifini minnet duygusuyla kabul ederek onunla evlenir. Zayıf karakterli bu adam, uyuşturucu parası için kadını fuhuş yapmaya zorlamaktadır. Yazar bu bedbaht hanımı kurtarıp Azerbaycan’a götürmek için çok mücadele etse de muvaffak olamaz. Zaten konuşmalarında yapılan zulümden bıktığını söylemekte, ısrarla ölmek istediğini beyan etmektedir. Yazar ortadan kaybolan kadının durumunu merak ve endişeyle izlemektedir. Bir süre sonra sarı gömleklili kadının intihar ettiği, cesedinin deniz kenarında bulunduğu haberi gelir.

6.10. Kor Kişinin Arvadı

“Kor Kişinin Arvadı” hikayesinde (Seyid Hüseyin, 2006: 202) cahil bir kadının şahsi gayretiyle kendini geliştirmesi, ayakları üzerinde durarak dirayetli bir hanıma dönüşmesi anlatılmaktadır. Dağ köylerinden birinde büyümüş Mesme isimli fakir kız, kendinden 20 yaş büyük dul bir adamla zorla evlendirilir. Annesi ve dayıları sırf zengin olduğu için baskı yaparak kızı evlenmeye mecbur etmişlerdir. Gözleri iyi görmeyen adamın ailesinde genetik olarak nesilden nesile aktarılan körlük bulunmaktadır. Mesme kendisine zulmeden bu adama bir türlü ısınamamıştır. Adam onu dilencilik sırasında kendine refakat etmesi için zorlamaktadır. Gururunu incitmekte olan bu işten kurtulmak isteyen Mesme, uzun zaman dil döktükten sonra Kör Seyit’i ikna eder. Onunla birlikte dilenmeyi bırakır. Bakü’de hizmetçilik yaparak kazandığı parayı ona göndermektedir.

Azerbaycan’da Sovyetler Birliği zorla idareyi ele almıştır. Önceden yüksek maliyet nedeniyle tedavi olamayan Seyid yeni yönetimin sağlık politikası gereği gözlerini tedavi ettirir. Bu arada çeşitli kurslara giderek yeni beceriler kazanan Mesme, kendini geliştirmiş, çok sayıda kitap okuyarak özgüven sahibi olmuştur. Böylece Kör Seyid’in tekerlekli sandalyesini iterek onunla birlikte dilencilik yapmaktan kurtulur. Partiye üye olarak önemli vazifeler üstlenir, bilgi ve donanımıyla çağdaş kadın mertebesine ulaşır. Hayallerine kavuşmak üzere sağlam adımlarla yürüyen Mesme’nin bir sonraki adımı Bakü’de sığıntı olarak yaşadığı görüncesinin evinden ayrılmak olur. Böylece onun baskısından da kurtularak

özgürlüğüne kavuşur. Henüz resmen boşanmamış bulunan Kör Seyid, şehre gelerek onun yeni evinde zorla kalmaya başlar. Anlaşmazlık konuları artmış, aralarında şiddetli geçimsizlik had safhaya çıkmıştır. İlişkilerinin bu şekilde devam edemeyeceğine kanaat getiren Mesme resmen boşanmak fikrindedir. Bu yüzden Kör Seyid'in öfkesi gün geçtikçe artmakta, türlü planlar yapmaktadır. Seyid, önceden hazırladığı büyük paslı çivileri evde yatağın kenarına gizlemiştir. Uyurken çivileri gözüne batırmak ve Mesme'yi kör etmek için saldırır. Bu hazırlığı önceden fark eden genç kadın, saldırıdan yara almadan kurtulur. Aralarındaki evliliğin bittiğine kanaat getiren kadın, Kör Seyid'i caminin önüne bırakarak onunla olan son bağını koparır. Böylece kendisini bedbaht eden bu kötü karakterli adamdan kurtulmuş olur.

6.11. İki Heyat Arasında

“İki Heyat Arasında” (Seyid Hüseyin, 2006: 214) aşırı mutaassıp babanın baskılarıyla büyümesine rağmen sonradan idealist fikirlere yönelen bir kızın hikayesidir. Liseden mezun olmaya hazırlanan Enise, öğretmen ve arkadaşları tarafından silik bir karakter olarak tanınır. Hiçbir işte dişe dokunur başarı elde edemediğinden beceriksiz olarak nitelendirilir. Onun bu derece edilgen hale gelmesinin sebebi babası Meşedi Ahmed'dir. Aşırı derecede dini taassuba sahip bu yaşlı adam, kızının kimseyle iletişim kurmasına izin vermeyen, otoriter ve uyumsuz bir şahıstır. Enise öğretmen ve arkadaşlarının gözündeki olumsuz imajını düzeltmek için harekete geçer. Okul toplantı ve törenlerinde görevler alarak arka arkaya sunumlar yapar. Köhne toplum yapısı ile çağdaş hayatı mukayese ettiği konuşması çok beğenilir ve katılımcıların takdirini kazanır. Samimi fikirlerini ifade ettiği ikinci konuşmasında da öğretmen ve öğrencileri hayran bırakır. O, artık üniversiteye gitmek, yeni başarılar elde ederek kendini kanıtlamak arzusundadır.

Baba Meşedi Ahmed'in tutucu tavırları onu derinden üzmeye başlar. Enise, amcasının oğlu Muhtar'la beşik kurtmesi yapılmıştır. Ancak o çocukluk döneminden beri bu yalancı ve sahtekar oğlandan hiç hoşlanmamıştır. Zamanla Muhtar, amcası ve müstakbel kayınpederi olan Meşedi'nin gözünü boyamak için türlü oyunlar çevirmeye başlar. Hatta Allah'a inanmadığı halde kendisini sofu bir Müslüman gibi göstermekte sakınca görmez. Hem Meşedi Ahmed hem de Muhtar evlilik için ısrar etmelerine rağmen Enise aynı fikirde değildir. Onun önünde üç seçenek belirmiştir. Üniversiteye gitmek, sivil toplum kuruluşlarında çalışmak veya evlenmektir. Uzun süre düşünüp geleceğe yönelik planlar kuran Enise ardından harekete geçer. Eğitim bakanlığına sunduğu dilekçesi kabul edilmiş, köy öğretmenliğine atanmıştır. Oysa Meşedi Ahmed buna şiddetle karşı çıkmaktadır. Enise, kesin kararını vererek babasına bir mektup bırakır. Mektupta evlenmeyi tercih etmediğini, köy okulunda öğretmenlik yapacağını, böylece millete faydalı olacağını belirtir. Enise artık fakir köy çocuklarını cehaletten kurtarmak için çalışan fedakar bir öğretmen olmuştur.

6.12. Sade Bir Şey

Ana ekseninde Esmer ile Memmedbağır'ın bulunduğu “Sade Bir Şey” (Seyid Hüseyin, 2006: 229) hikayesinde Azerbaycan toplumunda o dönemde göz ardı edilen kadın hak ve özgürlükleri irdelenir. 40 yaşındaki Memmedbağır, 18 yaşındaki esmerle evlenmiş, aradan üç yıl geçmesine rağmen çocuk sahibi olamamıştır. Çocuksuzluk onu rahatsız etmekte, bu duruma bir çare bulmaya çalışmaktadır. Mutlaka oğlan sahibi olmak isteyen Memmedbağır, Esmer'le konuşarak, başka bir kadın almak isteğini söyler. Resmen boşasa da Esmer'i bırakmayacağını belirtir. Böylece nikah kıyacağı ikinci kadından oğlan çocuğa sahip olabilecektir. İlk zamanlarda kocasının ikinci kadınla evlenme teklifini reddeden Esmer, kendisinin kısır olduğunu zannederek zamanla fikrini değiştirmeye başlar. Memmedbağır Esmer'in üzerine evin tapusunu geçirerek onu boşanmaya ikna eder. Ancak mesme onun imam nikahlı karısı olmaya devam edecektir.

Memmedbağır'ın yeni evlendiği hanım dul bir kadındır. Tüccar olan Memmedbağır, başka ülkelere ve şehirlere mal almak üzere gidip 6 ay kadar evine dönmemektedir. Adamın ikinci bir kadınla evlenmesi Esmer için bardağı taşıran son damla olur. Baştan beri kendisine değer vermeyen, kadınlık gururunu inciten kocasından nefret etmektedir. Şehirde devam ettiği derneklerdeki faaliyetler onun gözünü açmakla kalmaz, kadın hak ve özgürlükleri konusunda bilinçlenmesini sağlar. Bu sırada tanıştığı Zeki isimli genç öğretmeni sevmeye başlamıştır. Sevgisini nikah kıyarak perçinler. Geri dönen Memmedbağır, Esmer'in başka bir adamla evlendiğini anlayınca küplere biner. Oysa Esmer'in yaptığı evlilik kanunlara tamamen uygundur. Kadını mahkemeye vererek hem evin tapusunu geri almak hem de iffetsizlik yaptığı gerekçesiyle cezalandırmak ister. Memmedbağır'ın ikinci eşi beklentilerin aksine bir kız dünyaya getirir. Oğlan çocuk bekleyen adamın morali bozuktur. Üstüne üstlük beynini kemiren büyük bir şüphe vardır. İkinci kadın Memmedbağır şehir dışında iken başka bir adamla gayrimeşru ilişki yaşamıştır. Doğan çocuğun kendisinden olmadığını büyük bir hayretle öğrenir. Böylece Seyid

Hüseyin'in hikaye kurgusu çerçevesinde, Memmedbağır, Esmer'e yaptığı haksızlığın ve insanlık dışı muamelenin hesabını çok ağır ödemiş olur.

6.13. Hacı Manaf

Seyid Hüseyin'in sosyal ve ahlaki tenkitlerinin en yoğun olduğu ürünlerinden biri "Hacı Manaf" (Seyid Hüseyin, 2006: 244) hikayesidir. Ticaret hayatında epeyce insana zulmeden, ahlaksızlıklarıyla nam salan Hacı Manaf için mahkemeye çok sayıda suç duyurusunda bulunulmuştur. Yüzsüz tavırlarıyla da tanınan bu adam, daha önce defalarca mahkemeye çıkmış, ancak her defasında kanunların boşluklarından yararlanarak ceza almadan kurtulmuştur. Heyransa kendi halinde mazlum bir kadındır. Hacı Manaf türlü hile ve oyunlarla evlenmeye ikna ettiği kadını, insanlık dışı muamele ile canından bezdirir. Heyranse'nin babasından kalan bütün taşınmazlar ile diğer değerli varlıkları elinden alarak perişan halde evden kovar. Üstelik Hacı Manaf, Heyranse'den dünyaya gelen kız çocuğunun kendisine ait olmadığını iddia etmekte, iffetli kadını namussuzlukla suçlamaktadır. Amacı kadından zorla aldığı malları kalıcı olarak sahiplenmektir.

Mahkeme başkanının elinde Hacı'nın yaptığı çok sayıda hukuksuz fiilin ve şikayetin kabarık listesi vardır. Kanunları çok iyi bilen Hacı her zamanki gibi suçlamalardan sıyrılacağını düşünmektedir. Ancak mahkeme başkanı bu kez hükmünü kanuna göre değil, vicdani kanaatine göre verir. Böylece Heyranse'nin mağduriyeti giderilir. Hacı Manaf ne kadar itiraz etse, hükmün "kanuni" değil, "vicdani" verildiğini söylese de netice değişmez. Mahkemede vicdani karar kavramı ile ilk kez karşılaşan Hacı Manaf mahkeme çıkışı soluğu şehrin en bilgili öğretmenin evinde alır. Vicdan kelimesinin anlamını öğrenmek ister. Ancak yılların tecrübesine sahip öğretmen ona şöyle cevap verir: "Sen vicdan kelimesinin anlamını öğrenemezsin. Zira sende zerre kadar vicdan yoktur"

6.14. Üç Manat Cerime

Rüşvet ve adam kayırmanın ahlaki zaaf olduğuna dikkat çeken "Üç Manat Cerime" (Seyid Hüseyin, 2006: 257) yayımlandığı 1936 yılından günümüze kadar ilgiyle okunan hikayelerdendir. Elisefa et satış reyonunda görev yapan bir şahıstır. Ülkede etin sınırlı miktarda bulunduğu bir dönem yaşanmaktadır. Rüşvet ve bahşişle iş yapmayı seven Elisefa, tanıdıklarını ön sıraya almaktadır. Yıllar içinde sayısız kişiye hak etmediği halde et vermiş, buna karşılık saatlerce kuyrukta beklemesine rağmen et almadan gitmek zorunda kalan nice insana haksızlık etmiştir. Kendisi de alışverişe gittiğinde başkalarının önüne geçerek sıraya tabi olmadan işini gördürmeyi adet haline getirmiştir. Bir gün şehir merkezinde caddenin karşısına geçmenin yasak olduğu bir yerden geçiş yapar. Bir polis Elisefa'yı durdurarak yaptığı eylemin hatalı olduğunu, 3 manat ceza yazacağını söyler. Elisefa polisin yüzüne dikkatle baktığında onun askerlik arkadaşı Hüseyinzade olduğunu fark eder. Bunun üzerine eski arkadaşlıklarına dayanarak ceza yazmamasını ister. Görev ve sorumluluklarına ciddiyetle bağlı olan Hüseyinzade arkadaşlığın başka, vazifenin başka olduğunu belirtir.

Esasen çok yüksek olmayan 3 manat ceza ödemek Elisefa'ya ağır gelmiş, Hüseyinzade'ye çok kırılmıştır. Polis Hüseyinzade, hadiseden 3 gün sonra Elisefa'nın kızının yaş gününe gelir. Çiçek ve hediye almış, epeyce masraf yapmıştır. Bu tavır Elisefa'yı olumlu yönde etkilemiştir. Demek ki Hüseyinzade dostluğunu değil, devletin çıkarlarını üstün tutmaktadır. Önceleri bunu kabullenemeyen ve arkadaşına çok içerleyen Elisefa düşündükçe zamanla ona hak vermeye başlar. Müşteri ilişkilerinde köklü değişikliğe gider. Et reyonunda müşterilerin muntazam biçimde sıraya girmesini, rüşvet ve bahşiş karşılığında haksızlık yapılmamasını sağlar. Yıllarca hatırlı insanlara hak etmedikleri halde el altından et veren Elisefa artık bu kötü alışkanlığını terk etmiştir.

6.15. Gençlik Maceraları (Şirinnaz)

Seyid Hüseyin 1936 yılında yayımlanan "Gençlik Maceraları" (Şirinnaz) (Seyid Hüseyin, 2006: 270) isimli hikayede o zamanki Azerbaycan gençliğinin maruz kaldığı faciaları tasvir ve tavsif eder. Hikayenin ana ekseninde Mirdamat ile Şirinnaz yer alır. Bu iki genç, çocukluk yıllarından beri birlikte büyümüşlerdir. O yıllardan itibaren birbirine ilgi duyan gençler, ne yazık ki kavuşamazlar. Oysa Mirdamat, Şirinnaz'ı çok sevmekte, onunla evlenmenin hayalini kurmaktadır. İki yıl sonra sevdiği kızın kendisinden 25 yaş büyük bir adamla evlendiğini öğrenince bütün hayalleri yıkılır. Herkesin Çopur diye tanıdığı bu adam, gaddar ve hain olmanın ötesinde aynı zamanda katildir. Zorla evlendirildiği sırada Çopur çok zengin olduğundan epeyce insan Şirinnaz'ın şanslı olduğunu iddia etmiştir. Mirdamat, Şirinnaz'ın Çopur'la evlendirildiğini duyduğunda çok üzülmüş, adeta kahrolmuştur. Zengin bir tüccarın yanında görev yaptığı sırada, ticari pürüzleri gidermek için Horasan'a gider. Orada tesadüfen karşılaştığı Şirinnaz'ın hastalanan Çopur'un tedavisi için Bakü'den Horasan'a gittiğini öğrenir. Şirinnaz tek başına

olduğundan Mirdamat'tan yardım ister. Yıllar sonra görüşen gençler arasında yeniden bir sevgi başlar. Çaba sarf etmelerine rağmen Çopur'un hastalığı bir türlü iyileşmemektedir. Bu arada Şirinnaz ile Mirdamat ne kadar nefislerine hakim olmak isteseler de bunu başaramazlar ve birlikte olurlar. Mirdamat bir süre sonra Bakü'ye dönmek zorunda kalır. Kısa zaman sonra da Çopur'un öldüğü haberi gelir. Mirdamat artık yıllardır beklediği sevdiğine kavuşacağına inanmaktadır. 6 ay kadar sonra Şirinnaz'ın bir oğlan çocuğu dünyaya getirdiğini öğrenir. Mirdamat'ın kendi oğlu olan bu bebek Şirinnaz'la evlenmesine vesile olacaktır. Bu sırada hiç beklenmedik ilginç bir gelişme yaşanır. Kayınpederi Hacı Bedel, miras elinden gitmesin diye Şirinnaz'ı kendine nikahlamıştır. Bunu duyan ve hayalleri yıkılan Şirinnaz'ın kendini yakarak intihar ettiği haberi gelir. İbretli hadise o zamanki Azerbaycan gençliğinin faciasını aksettirir. Bu hikaye hayatını anlamsız korkularla geçiren, umutsuzluk içinde ömür tüketen, sevdiğine kavuşamayan gençlerin facialı macerasıdır.

6.16. Zernişan

Genç bir kızın kötü talihten söz eden “Zernişan” (Seyid Hüseyin, 2006: 323) hikayesinde gaddar bir kocanın zalim tavırları anlatılır. Necefalı köyde koyun ve at sürüleri, tarla ve bağları olan varlıklı bir aileye mensuptur. Karanlık bir geçmişe sahip Necefalı, yok yere insan öldürüp uzun süre hapiste kalarak kötü şöhret edinmiştir. Acımasızlığıyla nam salmış Necefalı, Ziyet isimli bir kızla evlenir. Mutluluğu fazla sürmeyen Ziyet, Necefalı ve adamlarının zulmüne uğrar. Kısa süre sonra verem hastalığına yakalanarak vefat eder. Genç hanımın vefatının ardından kayınbiraderi Murtuza'ya haber gönderen Necefalı, Ziyet'in kız kardeşi Zernişan'ı kendisine hanım olarak alacağını söyler. Bu haberi öğrenen Zernişan'ın hayalleri yıkılır. Zaten eskiden beri Necefalı'nın kaba saba davranışlarından rahatsız olan Zernişan, aynı zamanda ondan korkmaktadır. Yakınlarına bu evliliğe razı olmadığını söylese de Necefalı onu tehdit ederek korkutur.

Oysa Zernişan o sırada köydeki bütün kızların ilgi duyduğu Eyvaz'ı sevmektedir. Yaylaya göçmeden önce Zernişan'a haber gönderen Eyvaz, onu Allah'ın emriyle isteteceğini ve nişan yüzüğü takacağını söylemiştir. Ancak Necefalı dediği dedik bir adamdır. Bütün itirazlarına rağmen zorla Zernişan'la evlenir. 4 yıl içinde 2 çocuğu olan genç hanımın bu süre zarfında yüzü gülmez. Üstelik Necefalı'nın dayak, zulüm ve hakaretleri hiç bitmemiştir.

7. SONUÇ

Sovyetler Birliği'nde ağırlıklı olarak 1937-1939 yılları arasında sürdürülen imha siyaseti sebebiyle Türk dünyasına mensup edip, gazeteci, fikir adamı ve diğer meslek gruplarından on binlerce aydın “pan-Türkist”, “pan-İslamist”, “karşı devrimci”, “rejim muhalifi”, “milliyetçi”, “halk düşmanı” gibi suçlamalarla kurşuna dizilmiştir. Zamanla uygulama o kadar ileri götürülür ki öldürülen ediplerin adını anmak dahi suç kabul edilir. Kızıl kırgın kurbanlarının eş ve çocukları “rejim düşmanın akrabası” oldukları gerekçesiyle benzer cezalara çarptırılır. Sovyet ideolojisini benimsemeyen şahısların yok edildiği bu soykırıma “kızıl terör”, “kızıl kırgın” gibi isimler verilir. 1930'lu yıllarda katı biçimde uygulanan zulüm ve sindirme politikasının sonucu olarak ortaya çıkan tutuklama, sürgün ve katliamlar Azerbaycan'da ne yazık ki Rus sömürgeciliğine karşı milli direnişi tamamen yok eder. Ülkede 1918 ile 1920 yılları arasında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulduğu bilinmektedir. Enver Paşa ve kardeşi Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan'ı işgalden kurtarması bağımsız Azerbaycan hükümetinin kurulması ile sonuçlanır. Sadece iki yıllık ömrü olan hükümet görevlilerinin büyük kısmı Müsavat Partisi üyesidir. 1920 yılında Sovyetler Birliği güçleri cumhuriyeti yıkarak Azerbaycan'ı zorla birliğe dahil eder. Bu tarihten itibaren Müsavatçılara yönelik adeta cadı avı başlatılır. Seyid Hüseyin, Cefer Cabbarlı, Ümmügülsüm Sadıqzade de dahil olmak üzere Müsavatçıların neredeyse tamamı 1923 yılında tutuklanır. Büyük kısmı zaman içinde kurşuna dizilerek idam edilir. 20. asrın ilk yarısında kaleme aldığı eserleriyle ün kazanan tenkitçi, hikayeci, pedagog ve gazeteci Seyid Hüseyin Sadıq, (Hüseyin Mir Kazımoğlu Sadıq) Sovyet dönemi repressiya yıllarında baş gösteren kızıl kırgın kurbanlarından.

20. Asrın başlarında edebi tenkidin dikkat çeken temsilcilerinden biri yine Seyid Hüseyin'dir. Azerbaycan'da 1910'lu yıllardan itibaren güçlü tenkitçiler arasında onun adı ön sırada yer alır. Aynı yıllarda faaliyet sürdüren münekkitler arasında Seyid Hüseyin, titizliği ve sağlam prensipleriyle dikkat çeker. O, şiir, nesir ve tiyatro türünde gelecek vaat eden örnekleri bulup çıkararak ve isabetli değerlendirmelerde bulunan ilk münekkitlerdendir. Esasen başarılı bir hikayeci olan müellif, o yıllarda edebiyat dünyasında daha çok münekkit kimliğiyle tanınır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıllarında Seyid Hüseyin'in öncülüğünde Yaşıl Qelem isimli edebiyat cemiyetinin kurulması milli edebiyatın gelişmesine ivme kazandırır. Cemiyetin aktif üyeleri arasında Memmed Emin Resulzade,

Hüseyn Cavid, Necef Bey Vezirov, Üzeyir Bey Hacıbeyov, Abdulla Şaiq, Ahmed Cavad, Cefer Cabbarlı, Salman Mümtaz, Eli Yusif gibi kendini kanıtlamış isimlerin bulunması dikkat çekicidir. Edebiyat vadisindeki ünlü şahsiyetlerden oluşan bu zengin kadro, 1918-1920 yıllarında Azerbaycan'da filizlenmeye başlayan milli edebiyatın güçlenmesine vesile olur. Seyid Hüseyn, halkın eğitimine, yeni okulların açılmasına, ders kitaplarının hazırlanmasına ve öğretmen kadrolarının yetiştirilmesine özel önem vermiş, bu meselede fikirleriyle yol gösterici olmuştur. Titiz ve objektif yaklaşımıyla dikkat çeken Seyid Hüseyn münekkitlerin önyargılı ve düşmanca tutumla yaptığı eleştiriye karşı çıkar.

Çağdaş Azerbaycan hikayeciliğinin gelişim çizgisi incelenirken Seyid Hüseyn'in kendine özgü bir yeri olduğu görülür. Onun 1920'li yılların sonundan başlayıp 1930'lu yılların ortasına kadar olan dönemde gün yüzüne çıkan hikayeleri Azerbaycan edebiyat dünyasında ses getirmiştir. Günümüzde kıymetini hala koruyan eserleri Seyid Hüseyn'in ülkede "hikaye ustası" sıfatıyla anılmasına vesile olur. Hikayeler gazeteci üslubuyla merak uyandırıcı biçimde kaleme alındığından, bu örneklerin beğenilerek okunduğu görülür. Müellif, Azerbaycan Türk halkında kadının bilinçlenme sürecini, hak arayış mücadelesini ve özgür birey olma gayretini canlı tablolar biçiminde tasvir eder. Bu örneklerde Seyid Hüseyn'in eski toplum düzenini tenkit ederek çağdaşlığı öne çıkardığı görülür. Müellif, dergilerde basılan hikayeleri aracılığıyla sosyal ve ahlaki zaafı gündeme getirmenin ötesinde, kadın hak ve özgürlüklerinin kısıtlanmasını sorgular. Seyid Hüseyn'in Çehov tarzı hikayeleriyle Azerbaycan Sovyet edebiyatında dikkatleri üzerine topladığı görülür. Özellikle Celil Memmedquluzade ile Abdurrahim Bey Haqverdiyev gibi öncülerin hikayecilik çizgisini muvaffakiyetle devam ettirir. Edibin hikayelerinde yer alan Şirinnaz, Sarköynek, Ceyran, Xedice, Enise gibi kadın karakterler hadiselerin ana ekseninde yer alır. Acı ve ıstırap yüklü hayat sürmüş bu kadınların bir kısmı sahip oldukları hakların bilincinde iken, diğer kısmı ise temel hak ve özgürlüklerden mahrum yaşamaya devam eder. Seyid Hüseyn hikayeler aracılığıyla kurguladığı mazlum karakterler üzerinden kadının köle vaziyetine karşı isyan ve mücadele tavrı içindedir. Müellifin kaleminden çıkan olumsuz karakterlerin okuyucu üzerinde derin tesir bıraktığı anlaşılmaktadır. Hikayelerde olumsuz şahsiyetleriyle öne çıkan Hacı Aslan, Hacı Kerim, Hacı Sultan gibi karakterler okuyucunun ilgi ve dikkatinin metne yönelmesine vesile olur.

Hayat arkadaşı olan ve "Azerbaycan istiklal şairesi" sıfatıyla ünlenen Ümmügülsüm Sadıqzade de dahil olmak üzere Seyid Hüseyn'in ailesinden toplam 13 insan kızıl kırgın kurbanı olmuş ve kurşuna dizilerek hayatlarını kaybetmiştir. Netice olarak Azerbaycan edebiyat dünyasında hem tenkitçi hem de hikayeci nitelikleriyle öne çıkan müellifin, bu sahada yenilikler ve başarılı çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. İslami değerler, milli kimlik ve milli bağımsızlık görüşlerini ısrarla dillendiren Seyid Hüseyn, kızıl kırgın kurbanı olmuş kıymetli ediplerdendir.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Y. (1994). *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- AKPINAR, Y. (1990). Azeri Edebiyatında Namık Kemal. *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, (5), 83-150.
- BARMANBAY, A. (2020). *Azerbaycan Romantik Edebiyatında Vatan*. Ankara: Bengü Yayınları.
- DİLEK, İ. (2019). Türk Dünyası Edebiyatında Repressiya. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (48),27-82.
- ELİYEYEV, K. (2018). Seyid Hüseyn – Görkemli Tenkitçi ve Yazıcı. *Edebiyatşünaslıq Edebi Tenqid*. Eserleri 10 cildde V. Cild, Bakü: Elm ve Tehsil.
- EROL, A. (2014). Ali Abbas Müznib'in Eserlerinde Romantik Tavır. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14(2), 57-72.
- İBRAHİMOV, M. (1961). *Helqilik ve Realizm Cephesinden*. Bakı: Azərneşr.
- KARAKAŞ, Ş. (1998). Türkistan'da "Kızıl Kırgın" Kurbanları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (5), 24-36.
- MEMMED, T. (2020). *Milli Kimlik ve Bedii Metn*. Bakı: Elm ve Tehsil.
- MİR CELAL ve HÜSEYNOV F. (1982). *XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı*. Bakü: Maarif Neşriyyatı.
- MİR CELAL ve HÜSEYNOV F. (2008). *Örneklerle XX. Esr Azerbaycan Edebiyatı*. (Haz. Kemal Yavuz – Erol Ülgen) Ankara: Akçağ Yayınları.

- MORKOÇ, A. (2019). Sovyet Dönemi Azerbaycan Edebiyatında Hikâye. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- MORKOÇ, A. (2021). Romancı Yönüyle İsmail Şıxlı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (77), 207-222.
- MÜASİR AZERBAYCAN EDEBİYYATI. (2007). Bakı: Bakı Universiteti Neşriyyatı.
- NEHMETOVA, K. (2015). Azerbaycan Halq Cümhuriyyətinə Geden Yolda Seyyid Hüseyn'in Fealliyeti. *Bir Ömrün Qelpeleri*. Bakı: Elm və Tehsil
- SALAMOĞLU, T. (2014). İstiqlal Amallı Senetkar. *Azerbaycan Edebiyatının Müasir Problemləri*. Bakı: E. L. Neyriyyat.
- SEYİD HÜSEYN (2006). *Seyid Hüseyn Seçilmiş Eserləri*. Bakı: Şerq-Qerb.
- URL 1: <http://www.azerbaijan-news.az/view-126684/oxsar-taleler>. Erişim tarihi: 02.03.2021.
- URL 2: <http://www.anl.az/down/meqale/adalet/2017/noyabr/564062.htm> Erişim tarihi: 22.03.2021.
- URL 3: <https://publika.az/projects/1937/194343.html> Erişim tarihi: 02.03.2021.
- URL 4: https://525.az/?name=xeber&news_id=72688 Erişim tarihi: 03.03.2021.
- URL 5: <https://edebiyatqazeti.az/news/diger/4848-aydinlarimiz> Erişim tarihi: 05.03.2021.
- URL 6: <http://edebiyatqazeti.az/news/edebi-tenqid/3208-seyid-huseyn-yadigari-qumral-sadiqzade> Erişim tarihi: 07.03.2021.
- URL 7: <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2016/dekabr/519060.htm> Erişim tarihi: 10.03.2021
- URL 8: <https://1905.az/koenuel-n%C9%99hm%C9%99tova-seyid-hueseyn-hec-kimi-satmadi/#> Erişim Tarihi: 11.03.2021.